

Др Радослав Распоповић*

Документе транскрибовали Јелена и Иван Недић**

НЕКОЛИКО ЋИРИЛСКИХ ДОКУМЕНАТА О ШЋЕПАНУ МАЛОМ

ABSTRACT: *A number of Cyrillic documents written by Šćepan Mali have been published in this paper. Based on their transcribed versions, the author of the paper points out the importance of these materials for the deciphering of the motives behind the appearance of Šćepan Mali, who proclaimed himself to be the Russian Tsar Peter III.*

KEYWORDS: *Montenegro, Russian Tsar, Catherine II, Dm Galicin, Dolrukov, Venetian Republic, Ottoman Empire...*

Након што је у Петрограду током своје треће мисије умро владика Василије Петровић (1766), у Црној Гори се појавио незнанац Шћепан Мали. Представио се као руски цар Петар III. Захваљујући култу Русије, чијем стварању је посебно допринио тек умрли владика, преузео је „власт“ у Црној Гори. Ипак, и последице више од два вијека стручног и научног бављења овим питањем (посебно у Русији у XIX в.)¹ још је

* Научни савјетник, Историјски институт УЦГ, Подгорица.

** Јелена Валерјевна Недић, преводилац, Београд; Иван С. Недић мастер теолог, Младеновац.

¹ Посебно су се појавом Шћепана Малог у Црној Гори занимали руски истраживачи. Поменућемо неке: Д. Л. Мордовцев, *Самозванац Шћепан Мали*, штампано у: *Русская беседа*. 1860. Т. 1. Кн. 19. Раздел 4; *Самозванцы и понизовая вольница*. Историческая монография Д. Мордовцева. СПб.-М., 1867. Т. 1; Исти: *Додатнечињенице о Шћепану Малом*, штампано у: *Самозванцы и понизовая вольница*. Историческая монография Д. Мордовцева. СПб.-М., 1867. Т. 1; А. И. Јацимирски, *Лажни Петар III код Црногораца*, штампано у: *Исторический вијестник*. СПб., 1907. В.В. Макушев, *Самозванац Шћепан Мали према актима Венецијанског архива*, Објављено у наставцима: *Русский вијестник*. 1869. Т.82; *Русский вијестник*. 1869. Т.82; *Русский вијестник*. 1869. Т. 83. Ј. В. Долгоруков, *Дневнички записи о догађајима за вријеме експедиције његове светости кнеза Јурија Володимировича Долгорукова, генерал-мајора при војци и мајора при тјелесној гарди Преображенског пука, у Црну Гору, како би оданде била*

непознаница ко стоји иза имена Шћепана Малог. Одговор на то питање не треба тако скоро ни очекивати, чак ни на нивоу усаглашених ставова о његовом поријеклу.² Такође није лако одгонетнути како је један самозванац тако брзо (за непун мјесец од свог јавног представљања), успио да „међу народом црногорским такве успјехе учини“, „мир и слогу да заведе“ каквих, по ријечима владике Саве, „код нас никада није било“.³

На већи помак у наведеном правцу не претендује ни овај рад. Наша намјера је да анализом неколико докумената, односно њихових транскрибованих верзија, из архивских установа у Москви, Дубровнику, Котору и Задру, уз компарирање њиховог садржаја са већ публикованим документима сличне садржине, скренемо пажњу на питања на која, по нашем мишљењу, нису дати коначни одговори. Таквим приступом може се прокрчити пут и за отварање нових питања, осим оних која одавно чекају одговоре.

Укупан број архивских докумената којима иначе располажемо, из поменутих и других архива, знатно је већи. Ти извори тичу се не само епохе Шћепана Малог, већ и историјских периода који се са њом граниче. Заједно са латиничним писмима која се чувају у поменутих архивским установама и у Архиву ХАЗУ у Загребу, али и у другим архивима,

извршена диверзија на непријатеља у Албанији и Босни. 1769. године. Објављено у: *Русский архив. 1886. Кн.1.* П. В. Долгоруков, *Мемоари кнеза Ј. В. Долгорукова*, објављено у: *Долгоруков П. Сказания о роде князей Долгоруковых.* СПб., 1840; Б. С. Гардашевич, *Шћепан Мали – самозвани руски цар Петар III у Црној Гори – по црногорској приповијести.* Објављено у наставцима: *Век. Ежемесячный литературный, ученый и политический журнал. Год первый. Кн.1.* СПб., 1882.; *Век. Ежемесячный литературный, ученый и политический журнал. Год первый. Кн.2.* СПб., 1882.Л. Н. Мајков, *Прва замисао о Морској експедицији грофа А. Г. Орлова*, објављено у: *Памятники новой русской истории. Сборник исторических статей и материалов.* СПб., 1871. Т.1. Самозванац Петар III У Далмацији 1768. год. Објављено у: *Русская старина.* СПб., 1883. С. М. Соловьев *Сочинения. В 118 кн.* Кн. XIV. Историја Русије од најстаријих вријемења. Т.27-28, Објављено у: *Соловьев С. М. Сочинения. В 118 кн. Кн. XIV. История России с древнейших времен. Т.27-28 /М.: Мысль, 1994;* П. А. Ровинский, *Критика извора о епохи самозванца*, објављено у: *Ровинский П. А. Черногория в ее прошлом и настоящем. География. История. Этнография. Археология. Современное положение.* А. Н. Петров, *Побуна народа под влашћу Турака*, објављено у: *Петров А. Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769-1774 года.* СПб., 1866. Т.1. год. 1769. С. М. Любише: *Шћепан Мали како народ о њему приповједа*, Сплиту 1868.

² Историчари др Растислав В. Петровић и др Душан Ј. Мартиновић, који су се истраживачки бавили питањем идентитета Шћепана Малог у својим књигама: „Шћепан Мали: загонетка је решена“, Београд, 2001. и „Др Јован Стефановић Баљевић (или Шћепан Мали), живот и рад“, Подгорица, 2002, износе тврдњу да је ријеч о Стефану Баљевићу, родом из Братоножића, који је на универзитету у Халеу 1752. одбранио дисертацију под насловом „Ширење религије милитантним средствима“.

³ *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. Документы.* Москва 1984. 284.

посебно у Москви и Петрограду, они ће бити предмет пажње нашег наредног ширег истраживачког пројекта.

Сходно методолошком обрасцу за који смо се определијели, у прилогу рада објавићемо факсимиле одабраних докумената, с почетка и краја периода у коме се појавио Шћепан Мали, као и њихове транскрибоване верзије. На тај начин желимо да дамо скроман допринос унапређењу праксе читања ћирилских докумената.

Архивски материјали које објављујемо као прилог не конституишу хронолошки низ. Због тога ћемо, да би се разумио историјски контекст питања акцентованих у нашем раду, истовремено пратити и хронолошки слијед догађаја, од појаве Шћепана Малог у Црној Гори до његове смрти.

I

Познато је да је вијест да се Шћепан Мали, који се представио за руског цара Петра III, појавио у Црној Гори, изазвала нескривену радост међу Црногорцима. Претходно је скоро годину дана скривао своје „царско поријекло“. У литератури се наводи да је: „називао (је) себе Шћепаном Малим... смишљено говорећи... противуријечне податке, да је „поријеклом из Далмације“, „турски намјесник из Босне“, „дезертер из Лике“, „Маињанин из Мостара“, „поријеклом Црногорац“ и, најзад, да је он руски цар Петар III“⁴ По доласку у Црну Гору, бавио се траварским пословима.⁵ Од августа 1767, према писму владике Саве Петровића од 23. октобра 1767. руском министру резиденту у Цариграду Обрескову, почело се говорити да је незнанац, у ствари, руски цар Петар III Фјодорович.⁶

Да је „руски цар заиста у Црној Гори“ званично је објављено најприје „његовим личним“ прогласом од 6. октобра 1767, који су пред капијама Будве прочитали Марко Тановић и Теодосије Мркојевић, а затим и на скупу главара у Теклићима 11. октобра 1767. Од успјеха које је у Црној Гори, након тога, „незнанац“ остварио, истичу се рад на сређивању стања у цркви и унутрашњих прилика у земљи.

Питања везана за дјелатност цркве разријешило је прихватањем игумана Арсенија Пламенца за новог коадјутора владике Саве, након

⁴ Видјети: Макушев В. *Самозванец Степан Малий*. - Русский вестник, 1869, № 7-9; Станојевић Г. Шћепан Мали. Београд, 1957. *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, 285-286.

⁵ Како се у појединим историографским радовима тумачи име Стефан (Шћепан), требало је да упути на припадност роду Стефана Немање (1168–1196), оснивача династије српске средњовјековне државе. *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, 286.

⁶ Видјети: В. В. Макушев, *Самозванец Шћепан Мали према актима Венецијанског архива* 1869, 7-9, Глигор Станојевић, *Шћепан Мали, Београд*, 1957.

што је у Петрограду 1766. умро претходни коадјутор, владика Василије. На тај начин се мијењао ранији „наследни ред“, а нова личност у црквеном животу Црне Горе, и будући митрополит, није била из куће Петровића, нити је имала већи број присталица у земљи.⁷ Изгледало је да ријеч једног странца „превагнула над јавним мњењем народа“.

Али суштина није била само у томе. Није се радило само о унутрашњим односима у цркви, већ и о начину потискивања млетачког утицаја у Црној Гори и жељи да се оснажи политички утицај Русије.⁸ То се, као што ћемо видјети у наставку, уклапа у његов веома посвећен рад на остваривању актуелних задатака руске спољне политике на Балкану, а посебно у Црној Гори.

Што се тиче других врста утицаја на унутрашње односе, пресудан значај имало је елиминисање крвне освете. Успјевши да успостави међуплеменски мир, он је био први „владар“ у историји Црне Горе који је за дјело убиства увео кажњавање кривца смртном казном.⁹ Строго су били забрањени крађа и отимачина, а о реду и поретку у земљи имале су се старати „земаљске власти“. Познате су и институционалне мјере које је увео ради завођења поретка.¹⁰

⁷ Именујући Арсенија Пламенца, сестрића владике Саве за коадјутора, Шћепан Мали је успио да он постане нова духовна личност коју су Црногорци прихватили. *Историја Црне Горе, књ. 3, том 1*, 374. Види: Ј. Томић: *Шћепан Мали. Први успеси и прве опасности*, Покрет, 2/1925, II/41–42, 256–260.

⁸ Да се питање није тичало само снаге ауторитета Шћепана Малог, већ да се начин на који је ријешено поклапао са расположењем дијела народа незадовољног промлетачком политиком коју је владика Василије водио, и која је са појавом Шћепана Малог наишла на отворену осуду. То се види из јавно манифестованог незадовољства према владици Сави. О незадовољству његовом духовном и свјетовном управом може се закључити на основу бројних писама која је владика Сава слао на разне адресе (Писма владике Саве: Надинтенданту Стијепу Стијеповићу, од 1. XII 1776. и од 26. VII 1768... Генералном провидуру Антонију Ренијеру од: 13. I 1768. и од 23. I 1768...), у којима је говорио о свом педесетогодишњем вјерном служењу „превредом принципу“. О томе пише и у писму генералном провидуру у Котору, Антонију Ренијеру, крајем новембра 1768. У овом писму између осталог се каже: „На мене је вика једна од Црногораца, друга од Махина, сада трећа од Вас (због појаве Шћепана Малог. Примједба: Р. Р.) Ја не знам куће ћу блежат, а нијесам крив никоме да знам...но сам свакому х[љ]ба дава кад сам имâ, а принципу вјерно служио тако ме вјера не убила!“. Видјети: *Владика Данило, Владика Сава, Писма*, приредио Александар Младеновић, Цетиње 1996, 341.

⁹ Шћепан Мали је установио суд, од двадесет најугледнијих црногорских главара, да би ускоријенио крвну освету и увео поредак у земљи. У разним крајевима Црне Горе подигао је троје вјешала. За извршење судских одлука старао се специјални одред. Одред је бројао 10–50 људи. У почетку је имао карактер личне пратње, а онда је добио функцију тијела „извршне власти“. Ју. П. Аншаков, *Черногория Славянская твердыня. Жизнь общества, становление государства*, у: *История Балкан, Век восемнадцатый*, Москва 2004, 369–370.

¹⁰ „Руски цар“ је радио на увођењу првих институција јавне власти и поретка у земљи.

На међународном плану, појава Шћепана Малог била је праћена и узнемирености на дворовима. Она је била изражена у Аустрији, Млетачкој и Дубровачкој републици, али можда понајвише у Османском царству.

Што се тиче односа Аустрије према појави самозванца у Црној Гори, у литератури се истиче да је аустријски двор најприје забранио својим поданицима словенског поријекла да са њим успостављају било какве везе. Таква одлука произилазила је из начелног политичког интереса Беча да не дозволи да Русија „потискивањем Турака са Балкана“ ојача утицај код хришћанског православног народа који је тамо живио. Вјерујући у повезаност његове појаве са политиком руског двора: „аустријске власти нису дозволиле изасланицима Шћепана Малог да дођу у Беч“¹¹ и ступе у контакт са руским дипломатским представником у Бечу Д. М. Галицином.

У увјерењу да се ради о руском човјеку са посебним задатком, узнемиреност околних земаља увећавали су успјеси које је самозванец постигао у сређивању прилика у земљи и велики степен фактичке власти, која је убрзано расла.

Млетачка република је, након појаве „руског цара“, предузела посебне мјере на обезбјеђењу градских мјеста у Боки, нарочито Котора, али и Будве и других приморских градова који су гравитирали Црној Гори. У другој половини 1768, у вријеме кад се Османска царевина, због појаве самозванца, спремала за напад на Црну Гору, Млечани су затворила своје границе према Црној Гори да би спријечили њено снабдијевање из Котора. Вршен је и притисак на становништво, како се види из докумената у прилогу, па су поједине комунитаде (Паштровска, Грбальска) морале да дају изјаве о лојалности Млетачкој републици.¹²

С друге стране, након покушаја Шћепана Малог да измијени границе млетачке територије, помјерањем граничне линије Османског царства, у оквиру кога је званично била и Црна Гора, ради проши-

Осим установљења суда, настојао је да организује порески систем у земљи. То је успио да уради само у једној нахији, Црмничкој. Сем тога, посебно је била занимљива његова идеја о увођењу регуларне војске. Тако је први пут афирмисан значај органа јавне власти, централног карактера, наспрот племенском сепаратизму и анархији. Исто, 370.

¹¹ Растислав Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба Василија Петровића и Шћепана Малог (1750–1773)*, Југословенске земље и Русија у XVIII веку, Београд 1986,95

¹² Будући да су становници Побора, Брајића и Маина прихватили Шћепана Малог као свог господара, била је доведена у питање власт млетачког дужда над тим дјеловима територије Републике, што је захтијевало и доношење одговарајућих одлука (о правоременој примјени силе) ради заштите територијалне цјеловитости државе. Исто, 92.

рења његове фактичке власти на сусједне комунигаде, узнемиреност становништва на тим територијама била је прећена молбама млетачком провидуру у Котору да им пружи заштиту (видјети документ бр. 3 у прилогу, у групи недатираних докумената).

Појава Шћепана Малог изазвала је узнемиреност и у Дубровнику. Пратећи стање у Црној Гори, Дубровчани су били увјерени да је Шћепан Мали дошао из Русије и да иза његове мисије стоји руски двор. Дубровачка република, без адекватне војне одбране, преко Малог вијећа покушала је да „подмићивањем“, слањем поклона, придобије наклоност „руског цара“. ¹³Ипак, односи са Дубровачком републиком били су много сложенији и занимљивији, нарочито у последњим годинама руско-турског рата (1768–1774). О томе свједоче документи које публикујемо.

Што се Османског царства тиче, постојала је реална опасност да ће појава Шћепана Малог изазвати општи устанак поробљених хришћанских народа, посебно на Балкану. Након позива владици Сави и црногорским главарима, да протјерају „варалицу“, ферманом који је издао султан, одлучено је да се нападне Црна Гора. Крајем септембра 1768, османске снаге дошле су до граница Црне Горе. Пошто су Црногорци одбили да предају Шћепана Малог (и пећког патријарха Василија Бркића, избјеглог послје укидања Патријаршије 1766), отпочео је напад. У овом рату, и поред до тада највећег војног ангажовања османске оружане силе против Црне Горе, црногорска војска није доживјела очекивану катастрофу. Штавише, због релативно малих губитака Црногорци су резултате рата славили као побједу.

И у Европи се пронијела вијест да су Црногорци, са Шћепаном Малим на челу, побиједили османске снаге од 250.000 војника.¹⁴ Тако је његов углед у балканским земљама додатно порастао. Рат Османског царства и Русије започет у октобру 1768. године утицао је да наставак операција османске војске, планиран за почетак идуће, изостане.

У рату са Турском, у бици у Острошком кланцу, Шћепан Мали је побјегао са бојног поља. Тако се десило нешто што свијет није знао, а што ни сами Црногорци нијесу очекивали. Напуштањем бојног поља

¹³ Дубровчани су Шћепану Малом послали на дар „кафу, ружино уље, шећер, воштанице, бомбоне, позлаћену одежду, раскошну носиљку купљену за 40 златника“. Исто, 92.

¹⁴ Различити су подаци о броју војника на једној и другој страни. Процјене за османску војску крећу се од 100.000 (млетачки извори) до 120.000 војника (домаћи извори), мада се у литератури оцјењује да је она могла бројати од 50 до 60.000 људи. За Црну Гору се истиче да није могла имати више од 10.000 војника. У најновијим радовима публикованим у Русији, такође се помиње број од 60.000 османских војника. Видјети: Ю. П. Аншаков, *Черногория Славянская твердыня. Жизнь общества, становление государства ...* 368.

исполио је најлошију особину у систему моралних вриједности Црногораца.

Питање држања Шћепана Малог у бици у Острошком кланцу, на основу једног из групе недатираних писама у прилогу, говори о томе да се оцјена о његовом учешће у овом ратном окршају не може доминантно везивати само за испољени кукавичлик. Писмо о коме је ријеч говори о можда кључном доприносу Шћепана Малог релативно добром исходу битке. Оно не демантује познати податак о његовом напуштању бојног поља, и каснијој „изолацији“ или „самоизолацији“ од осталих црногорских племена, који су трајали све до доласка Ј. В. Долгорукова. Ипак, садржај документа указује на потребу да се његова улога у бици, више него што је до сада у литератури чињено, истакне са другог важног аспекта. Наиме, показана одлучност у организовању отпора Османлијама и обављене припреме, за резултат су имали одзив бројних црногорских племена: Цеклињана, Чевљана, Бјелопавлића, Пипера. Тако је већ тада Шћепан Мали, у смислу уједињавања Црногораца и Брђана ради заједничког отпора непријатељу, афирмисао историјски напредну идеју о неопходности јединства снага црногорских и брдских племена ради достизања заједничког циља: националног ослобођења. На тај начин је остварио оно што прије њега ни једном од црногорских духовних поглавара и световних господара, од пада Зете под османску власт, није полазило за руком. То ће се у потпунијем облику десити неколико деценија касније, 1796. године, када је владика Петар I ујединио Црногорце и Брђане у биткама на Мартинићима и Крусима. А колико су тада остварена слога и постигнути успјеси у заједничком ратовању црногорских и брдских племена били важни за постизање фактичке независности Црне Горе, говори чињеница да су захваљујући њима постављени темељи модерне црногорске државе.

II

Однос Русије према Шћепану Малом, након што је њен државни врх обавијештен о његовој појави у Црној Гори, без обзира на углед и престиж који је остварио међу Црногорцима, био је очекивано негативан. Ипак, жестина руског незадовољства према самозванцу није дуго трајала и знатно је била краћа од времена његове „владавине“. Манифестована је превасходно у периоду од почетка 1678. када је руска царица обавијештена о појави лажног цара у Црној Гори, а изразитије од марта¹⁵ до октобра те године, тј. до момента кад је Османска царевина

¹⁵ Тада је званичан, негативан, став руског двора према незнанцу који се појавио у Црној Гори, саопштила царица Катарине II у рескрипту од 14. марта 1768. год. руском амбасадору у Бечу Д. М. Голицину. У царичином рескрипту је између осталог је стајало: да се руски двор из Голицинових депеша и разним другим каналима

објавила рат Русији. У то вријеме је А. Г. Орлов предложио, а царица Катарина II се са тим сагласила, да се главни обрачун одигра на мору дуж грчке обале, уз учешће балканских народа у том рату.¹⁶

У преписци из октобра 1768. са А. Г. Орловим, као руководиоцем операције у Седоземљу,¹⁷ могу се наћи и подаци да је Катарина II обавјештавајући га „шта је све урађено у Црној Гори преко наших људи“ истовремено грофу Орлову препоручила да: „за центар из којег ће се разгранавати све његове акције изабере као најпогодније место Маине или Црну Гору“.¹⁸ Затим је 29. јануара 1769. царица Катарина II граматом позвала народе Балканског полуострва на ступање у рат против османске империје, у вези са почетком руско-турског рата.¹⁹

У писму које је царица Катарина II написала А. Г. Орлову, промјена руског става је саопштена на врло експлицитан начин. У њему је било речено да је у јавном манифесту, који је она послала прошлог љета, Шћепан Мали проглашен варалицом, али да су, с обзиром на његову снагу, коју „описују“, одлучили „да га користе“.²⁰ Заузврат требало је да он даље не обмањује народ својом царском титулом.

Царичиним писмом гроф Орлов је обавијештен о доласку у Петроград Јефима Бјелића,²¹ кога је Шћепан Мали послао да тражи по-

увјерио да се у Црној Гори појавио самозванец, иако је цјели свијет упознат са смрћу Петра трећаг, и да не треба очекивати да варалица може наћи било гдје непосредну подршку, каку је он лукавством својим успио превари црногорски народа... Видјети: Марко Драговић, *Документи о Шћепану Малом*, Споменик СКА XXII, Београд, 189314–15.

¹⁶ А. Петров, *Война России съ Турцией съ 1769–1774*. Санкт Петербург 1866, 108.

¹⁷ У рату са Османском царицом руска армија је учествовала под командом фелдмаршала П.А Румјанцева. Послије неколико великих победа руске војске, на захтјев од османске стране, Уговор о миру у Кучук–Кајнардцију 10/21.VII 1774. потписан је од стране фелдмаршала Румјанцева и представника османског везира, у Кучук–Кајнардцију 10/21.VII 1774. *Дипломатический словарь*, ТОМ II, К–Р, Москва 1985, 128–129.

¹⁸ Растислав Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба Василија Петровића и Шћепана Малог (1750–1773)*, 99.

¹⁹ *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, 291.

²⁰ Ю. П. Аншаков, *Черногория Славянская твердыня. Жизнь общества, становление государства ...* 368.

²¹ У Рескрипту царице Катарине II грофу А. Г. Орлову од 29. јануара / 9. фебруара 1769. године је стајало: „До сада су одавде послати: прво, у Црну Гору и њој суседним народима, пензионисан хусарски пуковник Наше службе Јаков син Михајлов Јездемирович, и са њим новопостављени поручник Јефим Бјелић. Обојица су родом из црногорског племства и њихов се боравак тамо заснива на уваженом положају и ауторитету. Први је служио код Хорвата и одвео је у Нову Србију, што је данас Новоруска губернија, велики број својих земљака са њиховим породицама. Он и сам још има тамо рођене браће. Бјелић је, како се испоставља, нећак Јездемировича, и

моћ. Разговор са изаслаником Шћепана Малог и повратак у Црну Гору Јефима Бјелића, унапријеђеног у чин поручника, у пратњи пуковника Јакова Јездимировича²² у децембру 1678. године, искоришћени су за саопштавање новог курса руске политике према Црној Гори и слање јасних порука Шћепан Малом о сарадњи.²³

С обзиром на датум када је руска императорица о појави Шћепана Малог обавијештена,²⁴ може се рећи да је њен негативан однос према Шћепану Малом био релативно кратак.

допутовао је недавно овамо, послат од стране Шћепана Малог са молбом упућеном Нама да му помогнемо да предузме нешто против Турака. Ми смо одлучили да искористимо долазак Бјелића и да га употребимо као оруђе за Нашу ствар, ради чега му је, како је речено горе, и додељен чин поручника. Обојица су послата одавде у децембру месецу, и добили су за пут и за трошкове који ће понекад имати у Црној Гори, осамсто червонаца, заједно са препорукама за министре наше у Бечу и Венецији. Наређења која су овим официрима дата налазе се у биљешци која је овде приложена, а чију је копију са тачним списком Јездемирович, уз одобрење, сопственом руком направио ради бољег памћења; уједно ћете наћи уз ово и шифре које су дате овом последњем, у циљу обезбеђивања преписке његове са двором Нашим. Ништа мање они сада могу и са вама за исто служити, јер ће бити неопходно да узмете и Јездемировича и Белића и све њихове активности под главно и једино командовање са ваше стране, чим успоставите са тамошњим крајем солидне и чврсте односе. Објављено у: *Сборник рускаго историческаго общества*. С. Петербург, 1867. Т. I. 1–4.

²² А. Г. Орлов је био незадовољан због тога што су у Црну Гору били послати управо Јаков Јездимировић и Јефим Белић. Катарина II је у писму А. Г. Орлову од 6. маја 1769. год. објашњавала то тиме што је Ј. Белић, који је допутовао у Русију, саопштио Ј. Јездемировичу да је послат од стране Шћепана Малог: „Он је претходних година био проглашен за преваранта у јавном манифесту који смо упутили Црногорцима, али пошто су га тамо описивали као веома моћног“, смислили су да га употребе, забранивши му превару, због тога су и Јездемирович и Бјелић, немајући кога бољег, и послати били. *Сборник рускаго историческаго общества* С. Петербург, 16.

²³ Сад је према инструкцијама царице Катарине II, како их је записао пуковник Јездимировић, Шћепану Малом „требало све објаснити зато што он, услед своје велике популарности може бити користан за Русију“. Требало му је, такође, предочити да његова „славна дјела ... траже завршни чин – ослобођење Црне Горе, што ће представљати врхунац његове славе“. Понуда да створи „нову независну државу на штету неврјерника“ била је још један од нових елемената у промијењеној руској политици према Црној Гори и Шћепану Малом. Да би у томе успио, самозванац је морао „ујединити Црногорце и друге народе, колико год је то могуће и не часећи ни часа ударити на Турке без одлагања“. Ипак, руска царица тражила је и да самозвани цар престане тврдити да је император Петар III. Р. Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба владике Василија Петровића и Шћепана Малог (1750–1773)*, 95

²⁴ Прве вијести о појави Шћепана Малог у Црној Гори стигле су у Петроград од маркиза Мауриција, руског посланика у Венецији одмах након његовог јавног представљања за руског цара. Почетком 1678. посланици из Беча и Цариграда потврдили су вијести из Венеције. Министар резидент А. М. Обресков и отправник послова П. А. Љвашов јавили су у релацији 10. децембра 1767. из Цариграда о појави Шћепана Малог у Црној Гори. (*Политические и культурные отношения России с югославянским зем-*

Генерално гледано, негативан однос Русије према Шћепану Малом почео је да јењава последице избијања руско-турског рата, а практично нестао са одласком Бјелића и Јездимировића из Петрограда у Црну Гору и са завршетком мисије Ј. В. Долгорукова. Штавише, након мисије Долгорукова, Русија је допринијела да се пољуљане политичке позиције самозванца, посебно изражене последице битке у Острошком кланцу, поправе. Тако је од *варалице* самозванца постао „руски човјек“. О каквој крупној промјени у заничној руској балканској политици се радило показују разлике у реаговању Русије према незнапцу након првих информација о његовој појави у Црној Гори²⁵ у односу на касније остварене видове сарадње.

Разлоге за такве промјене руског става можемо тражити и у ширем контексту руских ратних планова о увлачењу хришћанских народа у рат који је она водила с Османским царством. Иако за такав приступ простор постоји, чињеница је да нема сигурних доказа да је у руским плановима о ратовању са Османском царевином, као дијелу шире ратне стратегије, била предвиђена појава и могућа војна улога Шћепана Малог. С много више вјероватноће би се могло говорити о томе да је његове успјехе у Црној Гори и афирмацију коју је доживио представљањем за руског цара Петра III Русија спретно искористила у рату са Османским царством. Но, не треба искључити ни могућност да су одређени тајни пројекти, можда у војним круговима, ипак постојали. Неочекиван начин организовања битке код Чесме у Средоземном мору, која је фактички одлучила исход рата, такву могућност потврђује.

Свакако да постојање евентуалне „везе“ између политике Русије и Шћепана Малог, у облику у коме би његова појава могла бити претходно испланирана, представља недовољно неистражену област. Штави-

љами в XVIII в. 286-287). Претходно је владика Сава писмом министру резиденту А. М. Обрескову од 12. октобра 1767. обавијестио царицу Катарину II о појави Петра III у Црној Гори. (*Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, 285). И у релацији од 2. марта 1768. године Обресков и Љевашов су извјестили руску царицу о лажном руском цару у Црној Гори и његовим односима с Портом и Венецијанском републиком. *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, 288.

²⁵ Одговарајући на Савино писмо од 23. октобра 1767, Обресков је наприје навео да је Петар III умро 6. јула 1762. и сахрањен у Александровсконевском манастиру, изражавајући чуђење како његово преосвештенство о томе није упознато. Константовао је и да су он и његов народ доспјели у заблуду повјеровавши лупежу или непријатељу. Од Саве се тражило да објелодани ту превару и протјера из својих крајева и њега и његове емисаре, јер ће у противном Русија „заувијек лишити вас, породицу вашу и народ ваш од раније милости“. Види грамату царице Катарине II (14. марта 1768) главном заповједнику од Мале Русије грофу Румјанцову, у којој јавља о појави Шћепана Малог и наређује како ће се поступати на граници. *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, 290.

ше, о таквој могућности можемо говорити само у нејасним знацима. Но, енигма звана Шћепан Мали, и вео тајновитости који већ вијековима прекрива његову личност, дозвољавају да се разматрају и различите хипотетичке варијанте, које не искључују чак ни могући утицај Русије на његову појаву у Црној Гори.

У раду „Односи између Русије и Црне Горе у доба Василија Петровића и Шћепана Малог (1750–1773)“, покушавајући да одгонетне енигму незнанца, др Растислав Петровић његову појаву доводи у везу са мисијом коју су браћа Орлов повјерила артиљеријском капетану грчког поријекла Папа Оглуу. По тој верзији, Папа Оглу је претходно боравио у Венецији, гдје се повезао с тамошњим Грцима настањеним од Трста до Дубровника. Али, осим што је вршио пропаганду у корист руске империје, Папа Оглуу се приписује и да је утицао на појаву Шћепана Малог у Црној Гори. Појава руског цара на црногорским просторима била је, по овом тумачењу, дио плана иза ког су стајали високи руски официри блиски царици Катарини II. Поред осталог било је испланирано: „да се име и право поријекло Шћепана Малог држи у највећој тајности“.²⁶

Насупрот оваквим виђењима стоје чињенице о снажним руским негативним реакцијама, посебно израженим у мисији савјетника у руском посланству у Бечу, гардијског пуковника Георгија Мерка. Мерк је у оквиру своје мисије требало да оде у Црну Гору, сходно указу Колегија иностраних дјела од 14. марта 1768. и да на општецрногорском збору пренесе незадовољство руског двора и захтијева да Црногорци самозванца „предају праведном суду, како би добио „заслужену казну“.²⁷

Мерк је из Беча отпутовао у Венецију, а одатле у млетачки град најближи Црној Гори, Котор. Вјеровало се да би одатле могао тачно утврдити да ли је могуће безбједно отићи до црногорских области. У том случају је посебно требало да појасни да су Црногорци, примивши у своју средину преваранта и дозволивши му „да се назива именом господара који је већ одавно напустио овај свијет (...) изложили себе, дјецу, жене и потомство своје неизбјежној пропасти“.²⁸ Такође је, према званичним инструкцијама, требало да прибави и обавјештења о Шћепану Малом.²⁹

²⁶ Наводно, Папа Оглу се упознао с грчким монахом „коме је предао поприличну суму новца, а који се нешто касније појавио у Црној Гори, где се 1767. године представио као руски цар Петар III“. Петровић Растислав, *Односи између Русије и Црне Горе у доба Василија Петровића и Шћепана Малог (1750–1773), Југословенске земље и Русија у XVIII веку*, 290.

²⁷ *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, 289–290.

²⁸ Мерк је требало да на збору захтијева од Црногораца да самозванца „предају праведном суду више власти“, како би добио „заслужену казну“, М. Драговић, *Документи о Шћепану Малом*, Споменик СКА XXII, 13–14.

²⁹ Исто.

Но, Мерку није пошло за руком да оде даље од Котора и да дође у Црну Гору. С друге стране, владика Сава не само да није успио да „елиминише лудило и увјери народ да Шћепан Мали није руски цар“, како се од њега тражило, него је, штавише, укупну ситуацију погоршао.³⁰ Неизвршење повјерених послова изазвало је незадовољство царице Катарине II, па је Мерк био опозван са савјетничког мјеста у руском посланству у Бечу.

Са избијањем руско-турског рата, умјесто првобитних захтјева за прогонство Шћепана Малог из Црне Горе, Русија се, због значај који је он могао имати у организовању балканских народа у борби против Турака, определијелила за сарадњу с њим.

III

За преоријентацију циљева руске политике према Црној Гори, озбиљних препрека није било. Неуспјела мисија Георгија Мерка није могла да остави значајније посљедице у односима Шћепана Малог и руских званичника. Штета те врсте је свакако била мања од оне коју је, у слабљењу својих позиција међу Црногорцима, он сам себи нанио напуштањем боја у Острошком кланцу. Иако је, због тога, неко вријеме у Црној Гори изражаван негативан однос према самозванцу, догађаји који су слиједили, као посљедица промијењене руске политике, измијенили су однос руског двора према улози Шћепана Малог, па је то позитивно утицали и на поправљање његових позиција међу Црногорцима. На то упућују спомињање одашиљања у Црну Гору Јефима Бјелића (који је од Шћепана Малог био послат по помоћ у Петроград), али много више коначни резултати мисије пуковника Ј. В. Долгорукова.

Окретање ка сарадњи поклапало се са плановима Георгија и Алексеја Орлова „о помоћи Русије балканским народима да се ослободе од Турака“. У тим плановима, као што смо видјели, важно мјесто имале су акције Црногораца и сусједних брдских племена, посебно Срба у Босни. Због тих разлога задаци Ј. В. Долгорукова били су сасвим другачији од оних који су неколико мјесеци раније наложени Георгију Мерку. Процјењује се да је Ј. В. Долгоруков, када је у августу 1769.

³⁰ Покушај владике Саве да на сазваном збору увјери народ да су били обманути мислећи да је Шћепан Мали руски цар и да тај преварант заслужује смртну казну, или да буде предат млетачким властима, али да свакако треба бити протјеран из земље, завршио се неуспјехом. Савина немоћ, односно потпуна пobjеда самозваног цара, била је изражена и у лишењу слободe црногорског митрополита по наређењу Шћепана Малог. Видјети: писмо кнеза Александра Голицина кнезу Димитрију Голицину, у коме јавља да су добили „извјештај“ да је владика црногорски предузео мјере против Шћепана Малог (писано 4. априла 1768). М. Драговић, *Документи о Шћепану Малом*, Споменик СКА XXII, 12.

допловио до Спича,³¹ као ратну помоћ донио „сто барела праха и сто товара олова“.³²

Организовање устанка у Црној Гори и сусједним областима био је главни задатак кнеза Долгорукова. Због тога је по доласку у Црну Гору, на Цетињу, на Преображење (17. августа 1769) сазвао збор коме је присуствовало више од 2.000 људи. Том приликом прочитана је грамата царице Катарине II упућена балканским народима, с позивом да устану против Турака и тако помогну започети рат Русије против Османског царства.³³

Црногорци су, међутим, с већом пажњом пратили понашање пристиглог руског официра према самозваном руском цару. Очекивања оних који су још гајили наду да је Шћепан Мали у некој посебној тајној вези с царским двором срушена су издавањем потврде од Ј. В. Долгорукова „да је Шћепан Мали у Русији непознат и да је варалица“.³⁴

Но, с обзиром на задатке које је имао, Долгоруков је своју мисију започео на другачији начин, посебно у односу према Шћепану Малом, без кога они нису били оствариви. Послије вишемјесечног скривања након напуштања бојног поља у бици у Острошком кланцу, по доласку на Цетиње, умјесто срдачног пријема од руског официра, Шћепан Мали се нашао у горој ситуацији од оне у којој је био. Долгоруков га је лишио слободе па је у једној од одаја Цетињског манастира, у коме је и Долгоруков боравио, Шћепан Мали проводио дане у заточењу.

Цјелокупно понашање високог царског изасланика је позитивно утицало не само на Шћепана Малог, већ и на основни циљ његове мисије. Долгоруков је показао неспособност да се на прави начин приближи народу и да га, уважавањем и поштовањем, веже за интересе Русије. Мада је на све стране слао позиве да се подигну на устанак, већих резултата није било. Његов даљи боравак и активности у Црној Гори прекинути су измјеном руског ратног плана. Пошто је у новој концепцији ратног обрачуна с Османским царством приоритет дат операцијама у близини обала Грчке, гроф Орлов наредио је Долгорукову да оконча мисију у Црној Гори и врати се у Италију.³⁵

³¹ Стјепан Антољак, *Мисија кнеза Долгорукова у Црној Гори*, Цетиње, 1949, 11.

³² Требало је да руски изасланици припреме долазак још неколико бродова с руском војском који би, уз помоћ устаника, „спријечили Турке из тих крајева да се прикључе главним султановим снагама, кад њихове армаде буду нападнуте поред грчке обале од стране руске флоте“. Р. Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба владике Василија Петровића и Шћепана Малог (1750–1773)*, 100.

³³ Ријеч је о раније помињаној грамати од 29. јануара 1769. Видјети: *Политическије и културне одношенја рускије с југославјанским земљами в XVIII в*, 291.

³⁴ *Историја Црне Горе*, књ. 3, том 1, 388. Види: Г. Стојановић, *Прилог историји Црне Горе времена Степана Малог*, Годишњица Николе Чупића, XI, Београд, 1889, 296–340.

³⁵ Ю. П. Аншаков, *Черногория Славянская твердына. Жизнь общества, становление государства ...*369.

Прије одласка, Шћепану Малом је поклатио руску официрску униформу и тако поправио његове позиције у земљи, ослабљене држањем у црногорско-турском рату 1768. године али и поступцима самог Долгорукова. Оставио га је да управља Црном Гором и „наредио“ Црногорцима „да му се покуравају као свом господару“.³⁶ По другим изворима, Долгоруков је по наређењу Орлова прогласио Шћепана Малог намјесником-гувернером Русије у Црној Гори.³⁷ Орлов је у писму вицекацелару А. М. Голицину објаснио да је Долгоруков због многих опасности био принуђен да са свим официрима оде из Црне Горе и да преда команду Шћепану Малом, коме је додијељен „мундир руског официра“.³⁸

IV

Као начелно можемо поставити питање, да ли је појава „руског цара“ заиста могла бити дио неког ширег плана о руско-турском обрачуу и ослобођењу хришћана на Балкану, или се она у стратешке планове Русије у рату с Османским царством једноставно уклопила. То значи да треба обратити пажњу на то да ли се, у крајњој линији, барем хипотетички, могу довести у везу улога Шћепана Малог у Црној Гори и политика Русије, не само након мисије Долгорукова, већ и од 1767. године, када се он појавио.

Утисак је да за период послје упутстава датих Јефиму Бјелићу и Јакову Јездимировићу, затим након одлуке царице Катарине II из маја 1769.³⁹ године а потом и резултата мисије Долгорукова, фактичко постојање такве међусобне везе није тешко доказати. Слично се, као што ћемо видјети, може говорити и за односе између једне и друге стране током последње двије године живота „руског цара“.

И док релативно важна улога незнанца у балканској политици Русије за наведене периоде готово да није спорна, много је сложеније питање како евентуално сличну повезаност са руском политиком препознати у вријеме његове појаве у Црној Гори.

Но, прије него што покушамо отворити ово питање, по генерално општијем карактеру намеће се дилема да ли се Шћепан Мали случајно појавио у Црној Гори, или је иза његове појаве можда стајао неки значајан политички или државни субјекат.

³⁶ Историја Црне Горе, књ. 3, том 1, 389.

³⁷ Ю. П. Аншаков, *Черногория Славянская твердыня. Жизнь общества, становление государства ...*369.

³⁸ Исто.

³⁹ Катарина II је свој, већ битно измијењен однос, према Шћепану Малом потврдила у писму А.Г. Орлову, написаном у мају 1769. У њему, као што смо казали, саопштила да га због његове снаге треба искористити за руске политичке и војне циљеве, с тим да му се запријети да даље не обмањује народ. Исто.

С обзиром на начин на који се он понашао у Црној Гори, на унутрашњем и спољњем плану, и све оно што је, уз висок степен одлучности, предузимао као њен „владар“, могло би се рећи да мјере које је спроводио нијесу могле бити на нивоу промишљања обичног луталице и вагабунда. Такође би тешко било казати да су оне примјењиване случајно и без јасног циља, па и плана. За оновремену Црну Гору његови поступци, ма колико радикални, били су историјски прогресивни кораци који, до тог нивоа, у колективној свијести црногорског народа или његових духовних и свјетовних господара још нису били сазрели. А оновремени „савремени свијет“ познавао је примјену веома строгих мјера, онаквих какве је примјењивао и Шћепан Мали.

С обзиром на вео тајанствености којим је била обавијена његова личност, може се претпоставити да је иза његове појаве могао постојати испланиран циљ. Најприје, замисао о представљању самозванца за руског цара Петра III могла је да пробуди ослободилачку енергију, у првом реду код словенских православних народа на Балкану. Незнанац који би се представио за Петра III, за кога се и у Русији вјеровало да је још жив⁴⁰, могао је да подстакне подизање на устанак свих оних народа код којих је утицај Русије, по разним основама, а посебно кроз политичку и економску помоћ и због њене борбе против ислама, био велики. Тако се идејом о свеопштем устанку ради националног ослобођења од османске власти, на Балкану могао створити снажан ослободилачки фактор, за који је још чвршће везивање за Русију био услов достизање жељеног циља.

Размишљајући у наведеном правцу, могли бисмо да закључимо да ни то што се „руски цар“ појавио у Црној Гори такође није било случајно. Јачање политичких и економских веза, започето успостављањем политичких односа 1711, утицало је да се у Црној Гори култ Русије развио готово до неслућених размјера. Зато не би било изненађење ни постојања интереса Русије да се у Црној Гору уведе ред и успостави поредак који би је учини трајнијом и моћнијом, већ доказано важном тачком ослона руске балканске политике. Примјер Црне Горе могао је бити добар ослонац плановима Георгија и Алексеја Орлова „о помоћи Русије балканским народима да се ослободе од Турака“, При томе, све се дешавало у оквиру припремане стратегије за предстојећи ратни сукоб Русије и Османског царства.

И мада наведене премисе наизглед стварају рационалан оквир за извођење потврдног одговора на почетно постављено питање, да би он сасвим прецизно био саопштен потребни су поуздани докази. Али, како њима не располажемо, остаје да у наведеном правцу само размишљамо.

⁴⁰ У неким крајевима Русије владало је снажно увјерење и ширени су гласови да је Петар III жив. Видјети: К. С. Сивков, *Самозванчество в России в последней трети XVIIIв.* Исторические записки, т. 31. 96-97

У том настојању, за почетни период владавине Шћепана Малог у Црној Гори занимљива су прва његова обраћања руским званичницима. За разлику од каснијих, након мисије Долгорукова, она наводе на недоумице како су једном „варалици“ и samozванцу, како су га у Русији најприје оквалификовали, биле познате релативно значајне личности из руског политичког естаблишмента, којима је писма упућивао и своје изасланике слао. У вези са претходним је и питање зашто су ти званичници писма од непознатог лица, које се појавило у Црној Гори, уопште примили.

У прилогу овог рада објављена су два, транскрибована документа, датирана са 2. децембром 1767. Ријеч је заправо о једном истом писму Шћепана Малог. Први документ има карактер оригинала, а други представља његов превод на руски језик. Оба документа су писана за руског амбасадора у Бечу, кнеза Голицина. Прво је писано црквенословенским писмом и оно је до сада у више наврата публикувано у виду манускрипта или у транскрибованој верзији.⁴¹ Други, преведени документ написан је ортографијом оновременог руског језика.

У заглављу првог документа стоји да је написан за кнеза Димитрија Голицина, а у документу на руском језику пише да је то превод са српског језика за „налазећем се при римском императорском двору“ пуномоћног министра кнеза Голицина. Овде се под „римским императорским двором“ подразумијева: Држава светог римског царства њемачког народа⁴², која је као сложена државна творевина обухватала и Аустрију, у којој је Голицин, у то вријеме, био дипломатски представник Русије.

Истовјетност садржаја оба ова документа може се сматрати занимљивом због сљедећег. Иницијални документ је писан као нека врста извјештаја Шћепана Малог о приспјећу у Црну Гору, проблемима са

⁴¹ Писмо Голицину у транскрибованој верзији објавио је Марко Драговић у: *Споменици о Шћепану Малом. Из московскога главнога архива министарства иностранијех дјела* // Споменик СКА, Београд, 1893. Т. XXII. 6; Манускрипт овог документа публикувао је др. Растислав В. Петровић, у књизи: *Шћепан Мали загонетка историје*, Београд 1992.72. Његов факсимил је објављен на основу документа из Росийског государственного архива древних актов (РГАДА). Поменуто писмо и његов превод на руски језик ми смо публиковали на основу, такође оригиналних верзија документа (које смо добили љубазношћу Ю. П. Аншакова) који се Чувају у Архиву внешней политики Росийской империи (АВПРИ). У претходно наведеном издању Споменице СКА (Т. XXII, 8) М. Драговић је објавио и превод писма Д.М. Галицину са српског на руски језик.

⁴² Свето римско царство њемачког народа, лат. *Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae* постојало је од 962. до 1806. године. За вријеме највеће моћи у XVI вијеку, у вријеме Карла V, царство је укључивало територије данашњих држава: Њемачке, Аустрије, сјеверне и средње Италије, Чешке, Словачке, Мађарске, источне Француске, Бегије, Холандије. Видјети: *Henri Kisindžer, Diplomacija*, Beograd 1999, 41.

којима се суочио и пословима које је већ обавио као и онима које је тек требало да обави. Зашто је то писмо преведено на руски језик, може се објаснити једино намјером да кнезу Голицину, или лицима из његовог окружења, олакша да се боље упознају са његовим садржајем. Или је, можда, по његовом налогу, то могло бити урађено од службених лица из његовог окружења.

У првом писму, као и у преведеном документу, Шћепан Мали пише да „...Црногорци, мирећи се међу собом, један другоме све увреде опростише“, али да он: „још са двије стране“ невољу трпи, и то: „од турских паша и од венецијанских генерала“. И мада није спорно да се наведени дио писма поклапа са историјски познатим чињеницама, нејасни су његови дјелови у наставку. Шћепан Мали даље пише: „Сада да знаш и разумијеш да сам намјеравао ићи овим путем, али већ не могу, о чему нећеш прије сазнати неголи ја тамо дођем“. Из наведене формулације није јасно којим путем је требало да иде и шта га је у томе спријечило. Такође, нејасно је значење смисла поруке да ће Голицин о свему томе сазнати „кад он тамо дође“. Збуњујуће звучи и дио текста Д.М.Голицину да: „а сада, ако будеш сматрао за сходно, можеш предати извјештај у Русију Њеном Величанству, да би о овом одзиву извјесно било“. Исто се може рећи и за реченицу при крају писма у којој стоји: „Размотрите детаљно ову заповијест и сваку њену ријеч“.

Сем тога, при слободнијем тумачењу, могао би се стећи утисак да и текст на крају писма садржи тајни дио, саопштен кроз посебан начин казивања поруке. И иначе због недовољно јасног смисла завршних дјелова писма, могао би се извући слободнији закључак: да је можда у питању начин комуницирања разумљив једино аутору и примаоцу писма. И сама завршна „тајна“ реченица Шћепана Малог може да упути на такво размишљање. У њој је написано: „Што се тиче имена и надимка мога, ја сам открио себи пут, Руд Данија Танија, то јест Мали Степан у Црној Гори“. Савремени истраживачи тешко могу претпоставити каква порука се том реченицом жељела послати.

Такође је занимљиво да, иако се појавио у Црној Гори представљајући се за руског цара Петра III, у писму кнезу Голицину Шћепан Мали то нигдје не спомиње, нити за себе тако нешто каже. По логици ствари могао би се очекивати другачији приступ. Чини се природнијим да би руски цар (или самозванац са озбиљним претензијама на престо), за кога се у неким круговима у Русији вјеровало да је жив⁴³, вијест о себи живом, као веома важну за династичке прилике и односе у царској породици, требало најприје „са сигурне удаљености“ да саопшти у

⁴³ И у вријеме појаве Шћепана Малог у Црној Гори, у Русији су се ширили гласови да је Петар III жив. *Политические и культурные отношения России с югославянским землями в XVIII в.*, 290, напомена 2.

обраћању високом руском дипломати. Умјесто тога, он пише о томе шта је постигао у Црној Гори и који га проблеми даље очекују. Но, с обзиром на неисказану намјеру да руским званичницима „открије истину“, прозилази да код њега није ни постојала таква потреба.

Осим тога, будући да је кнез Д. М. Голицин био дипломатски представник Русије у Бечу, чуди степен непосредности у обраћању незнанца и слободе у начину комуницирања. Из другог документа, превода писма, видимо да је оно посредством црногорског свештеника, архимандрита Авакума, прослијеђено у Беч тек 2/13. августа наредне, 1768. године. Зашто је толико дуго путовало до Голицина, објашњење можемо наћи у забрани аустријских власти да изасланици Шћепана Малог могу долазити у Беч.

Да је сличних одашиљања писама од стране Шћепана Малог било још, и да су она стигла до кнеза Голицина много раније, потврђује његова преписка са вицеканцеларом Александром Михаиловичем Голицином⁴⁴ од 20. фебруара 1768. О писмима која је примао из Црне Горе Д. М. Голицин је писао да је: „... овај самозванец послао неколико монаха и у овдашње крајеве; а најчудније од свега је што ти његови лажни свједоци, стигавши на угарску границу нису оклијевали да се обрате и мени путем глупих крајњег презрења достојних писама, која сам ових дана примио разним каналима“.⁴⁵ Строго саопштени ставови кнеза Голицина, о писмима које је добијао, потичу из времена када је званичан однос руског двора према појави самозванца у Црној Гори био негативан. У томе може бити разлог због кога га Д. М. Голицин назива самозваним царем иако је, по аналогiji са садржајем претходног писма, мало вјероватно да се и у осталим писмима њихов аутор представљао за руског императора. Д. М. Голицин, ипак, помињући писма која је добио посредством грчког трговца Михаила Зубана и архимандрита Григорија Дрекаловића,⁴⁶ Шћепана Малог назива „црногорским месијом Петром Трећим“⁴⁷.

Рекли смо да су писма о којима је претходно било ријечи стизала у руску пријестоницу у вријеме када је званичан однос руског двора према појави самозваног цара у Црној Гори још увијек био негативан.

⁴⁴ Голицин Александар Михајлович (1723–1807) – кнез, вицеканцелар, потпредсједник Колегије иностраних послова. Активни тајни савјетник (од 1764. год.).

⁴⁵ Марко Драговић, *Споменици о Шћепану Малом. Из московскога главнога архива министарства иностранијех дјела* // Споменик СКА, Т. XXII, 8–9.

⁴⁶ Архимандрит Григорије Дрекаловић, блиски сарадник Шћепана Малог, 1768. године био је послат у руску амбасаду у Беч, да би молио за помоћ, у борби против Османске царевине. У 1769. боравио је и у Хотину, одакле је од главнокомандујућег руске армије био послан у Кијев. Видјети: Растислав Петровић, *Племе Кучи*, 224.

⁴⁷ Марко Драговић, *Споменици о Шћепану Малом. Из московскога главнога архива министарства иностранијех дјела* // Споменик Српска краљевска академија, 14–15.

Такав официјелан став саопштен је 4. марта 1768. год. у рескрипту Катарине II руском амбасадору у Бечу Д. М. Голицину.⁴⁸ Али, ако се мисијама архимандрита Авакума, архимандрита Григорија Дрекаловића, и других архимандрита, и писмима која су они као изасланици Шћепана Малог преносили, додају и мисије које су се касније десиле, попут мисије Јефима Бјелића, и захтјева за помоћ Русије Црној Гори, који је по њему упућен, видљива је упорност Шћепана Малог да везе с Русијом континуирано одржава. Посматране на тај начин, заједно са писмима владике Саве и руских изасланика из Цариграда, Беча или Венеције, слатим у Петроград, ни писмима и мисијама изасланика Шћепана Малог, се не може одузети значај за руску политику па ни утицај на разлоге њене релативно брзе промјене према Шћепану Малом.

Битно другачији однос према Шћепану Малом најприје је био видљив у садржају инсрукција Јефиму Бјелићу и Јакову Јездимировићу датим пред њихов одлазак из Петрограда у Црну Гору у децембру 1678. Оне су се у погледу даље политике Русије дијаметрално разликовале од ставова саопштених у царичином рескрипту од 4. марта 1768. Као што се иста врста крупног заокрета може констатовати на основу задатака чије обављање је било повјерено Ј. В. Долгорукову током његове мисије која је услиједила у другој половини 1679. године.

V

Ситуација у односу Русије према Шћепану Малом промијенила се са промјенама у руској балканској политици царице Катарине II насталим у децембру 1678, а потврђеним у писму А.Г. Орлову у мају 1679. и посебно са резултатима мисије Ј. В. Долгорукова у току друге половине те године.

Како смо о условима под којима се та мисија десила већ говорили, остаје да се кратко осврнемо на њен учинак. С тим у вези дужни смо да кажемо да су оцјене о резултатима експедиције Долгорукова различите.⁴⁹ Нису подударни ни ставови о ратном ангажовању Црногораца током наредних година. Посебно од маја 1770, када су вођени први већи окршаји руске и османске војске. На једној страни се тврди да „Црногорци нијесу показали много воље да зарате с Турцима“.⁵⁰ Са друге,

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Мишљења се крећу од тога да није успио „да организује црногорска, брдска и херцеговачка племена“ и да је због тога тајно „у ноћи 25. октобра 1769.“ напустио Црну Гору, до тога да је мисија прекинута јер је процијењено да ће Шћепан Мали у сваком случају „предводећи Црногорце и остале своје присталице онемогућити Турке из Босне, Херцеговине и Албаније да притекну у помоћ главним султановим снагама...“ Р. Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба владике Василија Петровића и Шћепана Малог (1750–1773)*, 101.

⁵⁰ Могуће објашњење за то је да је Шћепан Мали био тешко рањен од експлозије мине

опет, напомиње се да „док су Руси побјеђивали Турке на све стране, Шћепан Мали је освојио Подгорицу, двије тврђаве и још нека мјеста у Албанији“.⁵¹ Шћепан Мали је, по овим ауторима, предводећи Црногорце и остале своје присталице, продирао и у Босну.⁵²

Извјесно је да је ратовање Русије против Османске царевине свакако морало позитивно утицати на подизање борбеног духа Црногораца и на њихова појачана ратна дејства током трајања руско-турског рата. Како наводи Ј. П. Аншаков, када је у љето 1770. руска ескадра разбила турску флоту код Чесме, извршила је десант својих трупа на обалу Грчке. Тада су Црногорци на челу са Шћепаном Малим омили заједничко дејство војски босанског, херцеговачког и албанског паше с главним турским снагама, што је, како наводи Ј. П. Аншаков, био резултат тајних преговора руског кнеза и Шћепана Малог, о чему је Долгоруков писао у мемоарима.⁵³

Сасвим је очекивано да су успјеси руске војске у руско-турском рату, а посебно велика побједа у поморској бици код Чесме, средином 1770. утицали на обнову оружаних активности према Херцеговини и Сјеверној Албанији. У наставку рада ми ћемо обратити пажњу на то какав је био однос Шћепана Малог у погледу ратне сарадње са Русијом, посебно послје поменутог тријумфа руске ратне флоте код (маја 1770) и, вјероватно, дуго планираног пребацивања њених ратних бродова из балтичке луке Кронштат у Средоземно море. Јер, том побједом руско-турски рат још није био завршен.

При томе треба имати у виду стање у коме се Шћепан Мали налазио од јесени 1770. Наима, он је у том периоду радећи на пробијању пута доживио тешку несрећу. Од експлозије мине тешко је повријеђен и остао је слијеп. Свакако, с обзиром на ту околност он није могао активно учествовати у борбеним дејствима, а ни организовању војних операција Црногораца. Но то га није спријечило да се, боравећи у манастиру Брчели, ангажује ради помоћи Русији у њеним даљим ратним окршајима са Османском царевином.

Неколико података о односима Шћепана Малог са Дубровачком републиком могу посредно да упуте на карактер помоћи коју је настојао да пружи руским војним снагама током 1771. и 1772. године. Подаци те врсте садржани су и у писмима која у овом раду доносимо.

у септембру 1770. приликом грађења пута и да је остатак живота провео у манастиру Брчели.

⁵¹ Р. Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба владике Василија Петровића и Шћепана Малог (1750–1773)*, 102.

⁵² На основу тога изводи се закључак да је Црна Гора „оногоућивши Турке из Босне и Херцеговине и Албаније да оду на главно бојиште, пружила помоћ Русији у рату у коме је турска царевина претрпјела тежак пораз и на копну и на мору“. Исто, 103.

⁵³ Ј. П. Аншаков, *Черногория Славянская твердыня. Жизнь общества, становление государства ...*369

Њихов садржај је сам по себи довољно илустративан и не захтијева посебна тумачења или коментарисање. Писма која је писао Шћепан Мали потврђују висок ниво комуникације са Дубровачком републиком, који је почивао не само на тражењу помоћи и поклона, већ на прилично експлицитно саопштаним ставовима Шћепана Малог у погледу поступања Дубровачке републике, и коришћења њених бродова у поморским операцијама руске војске. Нису изостајала ни упозорења у случајевима када су дубровачке бродове користили ратни непријатељи Русије.

Писма показују и неприкривено залагање за остваривање руских ратних циљева, током посљедње двије године живота Шћепана Малог. Такође, она садрже и податке одржаваним контактима са неким од важних руских официра, посебно са Алексејом Орловим. И обраћања Шћепана Малог Дубровчанима говоре о његовој посвећености сарадњи и подршци тадашњим војним плановима Алексеја Орлова.

Шћепан Мали се надао и са нестрпљењем чекао долазак руске флоте у воде Јадранског мора. Вјеровао је да ће уједињеним снагама, заједно напасти непријатеља и достићи жељно чекано стицање слободе. И владика Сава је дијелио надања Шћепана Малог, што се види из једног од његових писама Дубровчанима.

Шћепан Мали је тако до краја живота остао везан за Русију. У тој везаности, почетно је учествовао као самозвани руски цар, а од мисије Долгорукова постао је нека врста званичног експонента руске балканске политике. Послије 1769. наклоност и помоћ коју јој, с обзиром на своје здравствено стање, није престајао да пружа, посебно у завршној фази руско-турског рата, вјероватно су били крупан разлог османског незадовољства, а у коначном и његове смрти. Скадарски паша је организовао његово убиство 22. септембру 1773, ангажујући за то његовог слугу, Грка, Станка Клазомуњу (Паликарда).

Тако је окончан период „владавине“ Шћепана Малог, који је својом појавом узбуркао не само живот народа у Црној Гори већ и њених сусједа. Својом појавом, поред осталог, посебно је допринио развијању свијести о потреби стварања првих органа јавне власти, и значају тих процеса за исход ослободилачке борбе Црногораца. Резултати које је постигао били су израз жеље Црногораца да се потчине ауторитету руског цара и нијесу проистицали из сазреле идеје о стварању властитих унутрашњих органа власти, тј. постављању темеља поретка у земљи. Али, насљеђе XVIII вијека опредјељивало је карактер збивања у епохи која је слиједила, у којој ће започети ослободилачки и државотворни процеси бити настављени формирањем првих институција централне власти.

ПРИЛОГ

1.

Писмо Шћепана Малога кнезу Голицину

2. децембар 1767.

Транскрипција.

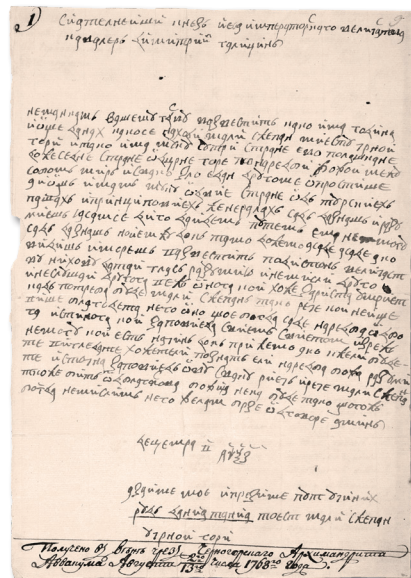
Сијателнејши кнез јеја императорскога величества, кавалер Димитриј Голицин.

Не мањкам Вашему господству вазвестит како има година и јоште данах како се находи Мали Шћепан мјесту Чрној Гори и тако има муку су три стране. Ево полашкање дође с једне стране од Црне Горе: по наредби Бож(ј)ој међу собом мир и свако зло један другоме опростише. А још имам муку од двије стране: од турскијех пашах и принциповијех ђенералах. Сад да знаш и разумијеш ја сам се диго да идем путем, ема не могу сад да знаш којијем ћу док тамо дођемо, а саде, а саде, ако видиш и мореш вазвестит подистон величеству њихову да тај глас разумију. И не мисли друго, и не слушај другога, већ онога који хоће за Риста умријет кад потреба буде. Мали Шћепан тако рече, који не иште више благодета него оно што је Бог да. Сад је наредба од Бога истинога који заповиједа свијем свијетом. Изрећ не могу који јест начин док приђемо. Ако кћели будете ви гледа(ј)те хоћете ли познат је ли наредба Бож(ј)а, разумите источна заповијед ову сваку ријеч. И рече Мали Шћепан: тко ће бити од благослова Божија нека буде. Тако штогођ Бог да не мислим него желам брзе одговоре. Амин.

Децембра 2. 1767.

А за име моје и презиме пут учиних Руд Данија Танија, то јест Мали Шћепан.

У Чрној Гори.

Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), оп. 149, 1678, 9.

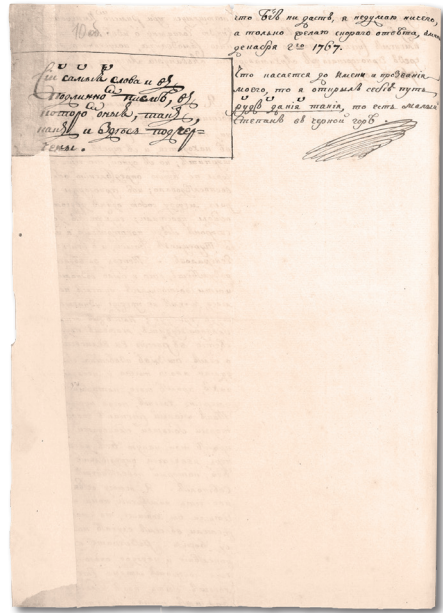
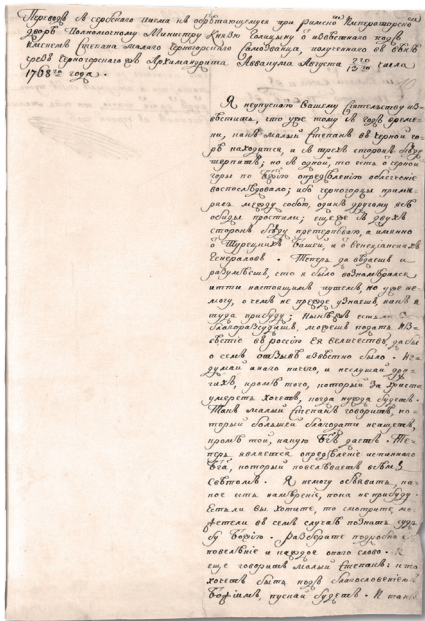
Добијено у Бечу преко црногорског архимандрита Авакума, августа 2/13. дана 1767. године.

2.

Превод на руски језик писма Шћепана Малог кнезу Голицину
2. децембар 1767.

Транскрипција.

Превод са српског писма налазећем се при римском императорском двору пуномоћном министру, кнезу Голицину, од познатог под именом Степана Малог црногорског самозванца, примљеног у Бечу посредством црногорског св[ештено]архимандрита Авакума, августа 2/13. дана 1768. године.

АВПРИ, оп. 149, _1678, _10.

Не пропуштам Ваше сријатељство обавијестити да има већ више од годину дана времена како се мали Степан у Црној Гори налази, и са трију страна муку трпи; али је с једне, то јест од Црне Горе по Божијем одређењу олакшање посљедовало; јер Црногорци, мирећи се међу собом, један другоме све увреде опростише; још са двије стране невољу трпим, и то од турских паша и од венецијанских генерала. Сада да знаш и разумијеш да сам намјеравао ићи овим путем, али већ не могу, о чему нећеш прије сазнати неголи ја тамо дођем; а сада, ако будеш сматрао за сходно, можеш предати извјештај у Русију Њеном Величанству, да би о овом одзиву извјесно било. Не мисли друго ништа и не слушај

друге осим онога који за Христа умријети хоће када то буде потребно. Тако мали Степан говори, који веће благодати не тражи осим оне какву Бог даје. Сада се показује одлука истинитога Бога који заповиједа овим свијетом. Не могу да објавим каква је намјера док не стигнем. Ако ви хоћете, ви гледајте можете ли у овом случају познати пут Божији. Размотрите детаљно ову заповијест и сваку њену ријеч. И још говори мали Степан: ко хоће да буде под благословом Божијим нека буде. И тако, шта год Бог дао, ја не мислим ништа, него само желим брзога одговора, амин.

Децембра 2. 1767.

Што се тиче имена и надимка мога, ја сам открио себи пут, руд данија танија***, то јест Мали Степан у Црној Гори.

*** Ове исте ријечи и у оригиналном писму, у ком су исто као и овдје подвучене.

3.

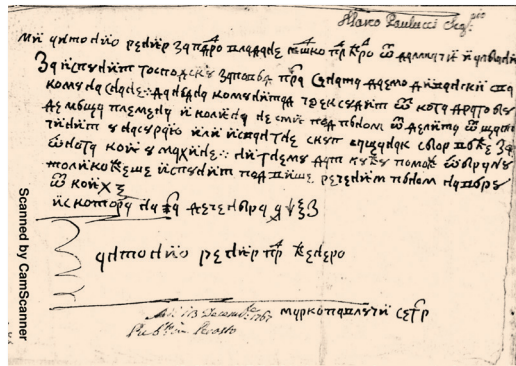
Проглас млетачкога провидура Антонија Ренијера 13. децембар 1767.

Транскрипција.

Marco Paulucci Segnio[г]

Ми, Антонио Ренијер, зап[реве]дро владање [млета?]шко пр[оведиторе] ђ[ене]ро⁵⁴ од Далмачије и Албаније

За испунит господску заповијед пра[вительству]јућег] Сената дајемо дивански свакому на знање: да ниједна комуниџа чоек судит од кога драго буде мјеста, племена и колијена, не смије, под пјеном⁵⁵ оделита(?) остат(?), чинит у насу рају⁵⁶ или изван ње скуп, саштанак, збор, вијеће за онога који је у Махине⁵⁷, ни њему дат кућу, помоћ, обрану. Толико ће се (?)⁵⁸ испунит под више реченијем пјеном на вјеру од којијех (?)

Državni arhiv Dubrovnik (DAD) IMG, 302.

⁵⁴ Provedadore generale – генерални провидур.

⁵⁵ Под казном, под пријетњом.

⁵⁶ Вјероватно: у нашу рају.

⁵⁷ Очигледно се мисли на Шћепана Малог.

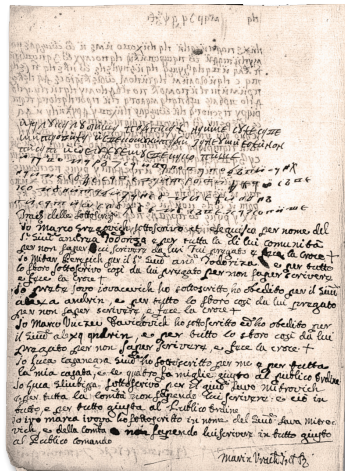
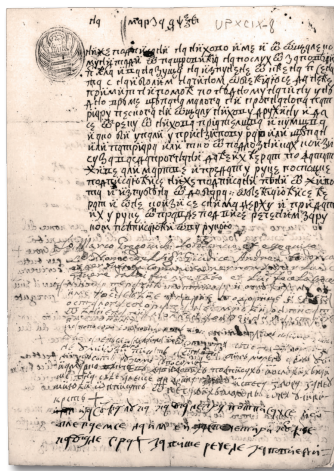
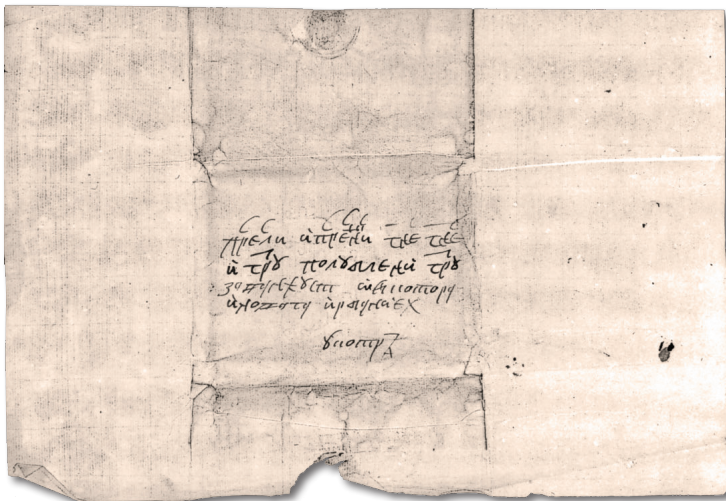
⁵⁸ Такође могуће: то ли хоћеше (хоћеше).

Из Котора на 13. децембра 1767
 Антонио Ренијер пр[оведиторе] ђенеро
 Марко Павлучи сењор

Ad(?) 13 Decembre 1767
 Subto(?) en(?) Perasto

4.

Папштровска изјава лојалности млетачким властима
 Март 1769.

Državni arhiv (DA) Istorijski arhiv Kotor (IAK)Upravno politički spisi venecijanskih providura u Kotoru (UPM), XCIX-08.

Транскрипција.

Пресвијетли и преузвишени господине господине и господару
пољубљени господару
за [И]ван[а] Ђуст[а] од Котора и Новога и [А]рбанијех

у Кот[о]р
На марца[=марта] 1769.

Нижепотписани на њихово име и од остале комунитаци од Паштровића, на послуш од заповиједи п[ресвијетлога] Ђ[енера]ла Ивана Зушта, на испуњење од кћења п[ресвијетлога] Сената, с најбољијем начином обећају се да неће примит ни помоћ по ниједному начину у ниједно вријеме Шћепана Малога ни прогнаног патријару пе[ћ]скога ни остали њихову дружину и да се одреку од њихова пријателштва и кумштва, и ако би упали у принципову рају или Шћепан или Патријара или тко од подложника који су завазда прогнани, да ће их ћерат, пофатат живе али мртве и предат у руке госпоцке, потписајући се нижепотписани пјени од живота и изгубјена од добара, обећајући се ћерат и оне који се с њима држу и придат их у руке од правде, под више реченијем заруком потписајући ову рукоју.

Ја, Митар Перезић, потписах и ослужих на име господина суђе Андрије Подорице [?] и свега осталог збора, за не умијући он писат. Од њега бих мољен и он учини крст рукон својом: +

Ја, поп Јово [?] Јовановић пописују се [??] на име [??] суђе Алексе [??] свега збора за не умијући он писат, и од њега бих мољен, а он учини крст руком својом: +

Ја, Марко Вукчев Давидовић, потписах и ослужих на име господина суђе Алексе Андрина [??] и свега збора, за не умијући он писат. Од њега бих мољен, он учини крст: +

Ја, суђа Лука Кажанегра, потписах се и облегајем се на име и за све четири куће Кажанегра за вишеречене заповиједи.

Ја, Лука Љубиша, потписах на име суђе Саве Митровића и све комунитаци за не умијући он писат, и ослужујем усве како пише

И[??]во Марка Иванова потписах на име суђе Саве Митровића од све комунитаци за не умијећи н[и]он писат и ослужујем све како пише.

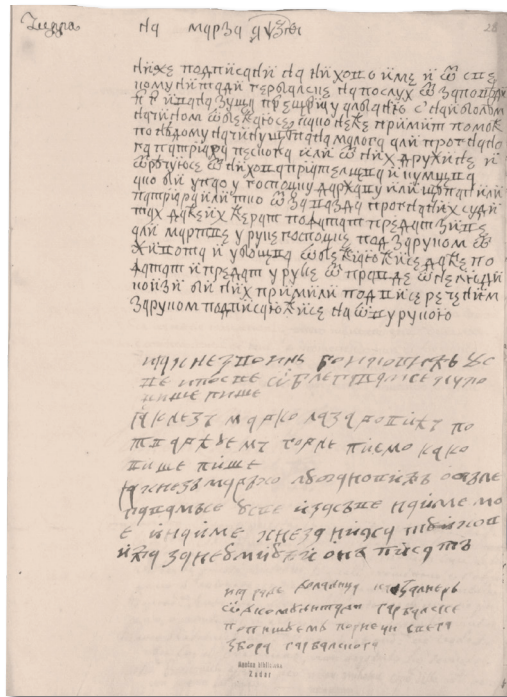
5.

Изјава лојалности млетачким властима грбальскога збора
Март 1769.

Транскрипција.

Жупа
марта 1769.

Ниже потписани на њихово име и од све комунитади Грбальске, на послух од запо-виједи п[ресвијетлога] г[ене-рала] Ивана Зушта пр[?] ешт[?]ија у Албанију, с нај-бољем начином обећају се како неће примит помоћ по нијед[н]ому начину Штепана Малога али прогнаного патријара пе[ћ]скога, или од њих дружине, и одричују се од њихова пријателштва и кумштва. Ако би упао у господску државу или Штепан или патријара или тко од за-вазда прогнаних судитах, да ће-- их ћерат, пофатат, предат живе али мртве у руке го-сподске, под заруком живота и убоштва, обећајући се да ће пофатат и предат у руке от правде оне људи којизи би њих примили, под висе рече-нијем заруком потписајући се на ову рукоју.

Znanstvena knjižnica Zadar (ZKZD), Ms 635,
Documenti di Cattaro aa.1220-1799, 003.

Ја, кнез Војин Бојковић, усве и посве облегавам се: како пише пише.

Ја, кнез Марко Лазаровић, потварђујем горње писмо: како пише пише.

Ја, кнез Марко Лубановић, облегавам се усве и засве, на име моје и на име кнеза Нијаса Тујковића, за не умијући он писат.

Ја, Раде Доланица, казалнер од комунитади Грбальске, попишујем по ријечи свега збора Грбальскога.

6.

Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

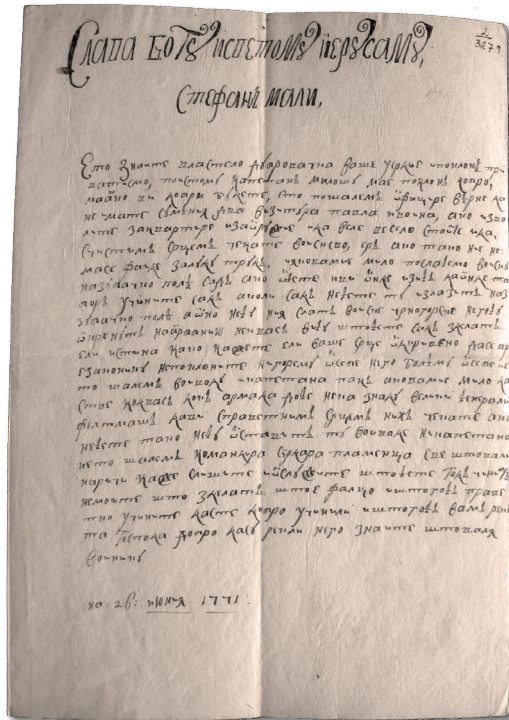
26. јун 1771.

Транскрипција.

Слава Богу и светому Јерусалиму
 Стефану Мали

Ето, знајте, властело дубровачка, ваше усрдије и поклон приватисмо по истому капетану Милошу. Ма је поклон добро, ма ако ви добри будете. Ето, пошаљем офицере вјерне да не имате сумјенија, два визитора, Павла и Војина, ако изволите за квартире и за оружје, и да, веле весело стојите, и да с чистим срцем чекате војенс[т]во, јер ако тако није нема се фајде, залуду труд. И ако вам је мило послаћемо војску на Зубачко поље сад, ако оћете и ви онде изић да онде табор учините сад. Ако ли сад нећете ту излазит, на Зубачко поље, а оно нећу ни ја слат војске Черногорске, него ћу окренут на Арбанију. Нек вас виђу што ћете сад зделат, је ли истина како кажете, је ли ваше срце откривено да се брезаконику не поклоните ни горему од себе, него бољему од себе. И ето, шаљем војводу и капетана, пак ако вам је мило да стоје код вас док армада дође, нека знаду велики ђенерали фелтмаш да ви с праведним срцем њих чекате. Ако нећете тако, нећу оставит ту војводе ни капетана. И ето, шаљем командира, сердара Пламенца – све што вам на ричи каже слишите и одслужите. Што ћете год чинит немојте што зделат што је фалцо, и штогођ праведно учините да сте добро учинили, и штогођ вам реку та гопода добро да су рекли. Него знајте што ваља војнику.

На 26. јунија 1771.

DAD..IMG_3313.

7.

Писмо јеромонаха Теодосија Мрковића дубровачкој општини
1. август 1771.

Транскрипција.

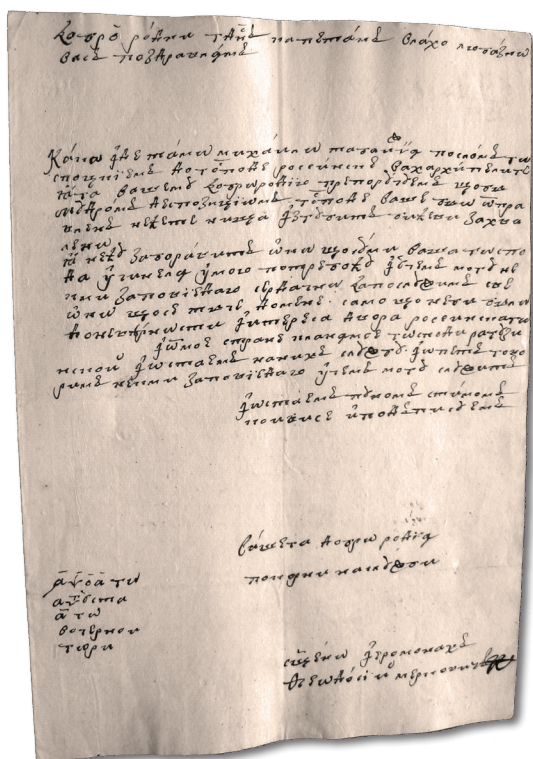
Добродородни господин капетан Влахо љубазно вас поздравлам

Како иде тамо Михаило табанџија послом го-споцкијем до господе ро-синске вахархипелиге(?), ја га вашему добродородију препоручујем, што би мудро деспозицијом господе ваше био отпраљен. Нећете ништа изгубит, биће ви захваљено.

Ја нећу заборавит оно што су ми ваша го-спода учинела у моју по-требоћу и у чем могу нек ми заповиједају сердачно да послужим све оно што се тиче до мене, само што не би било до невјерности и и[н]тереса двора росин-скаго.

И од моје стране клањам се господи рагу-зинској и остајем на њих службу и опет говорим: нек ми заповиједају у чем могу служит.

И остајем пуном стимом, који ви се и потписујем.
1771. августа 1. во Черној Гори
Вашега добродородија покорни на служби
свештенојеромонах Теодосиј Меркович

DAD, IMG, 3373.

8.

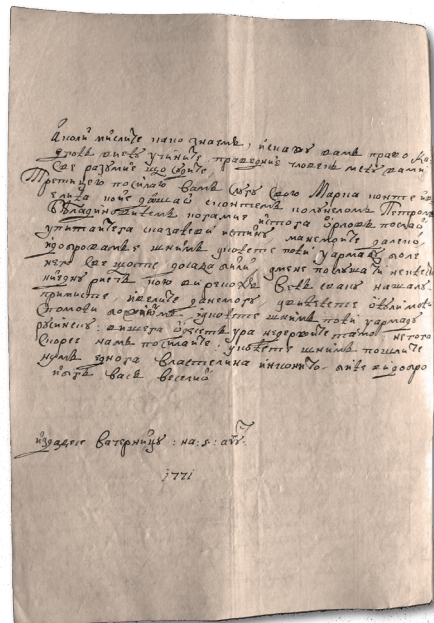
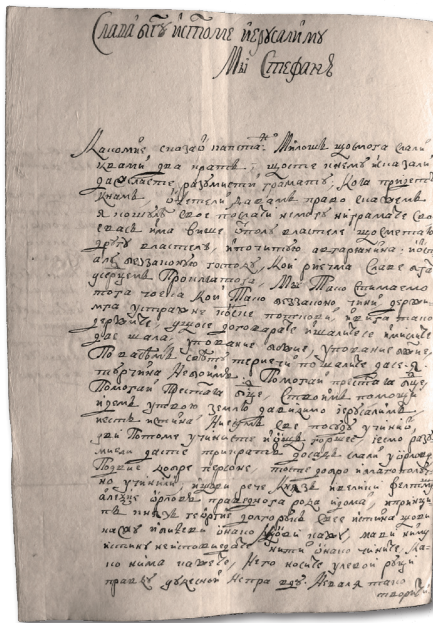
Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

6. август 1771.

Транскрипција.

Слава Богу и светоме Јерусалиму
Ми, Стефан

Како ми је казао капетан Милош што смо га слали к вама двакрат, што сте к њему исказали да желајете разумјети грамату која придет к нам – оћете ли да вам право скажем: ја кошуље своје послати не могу ни грамате своје, је[р] вас има више од полу властеле што сметају

DAD, IMG, 3330-31.

другу властелу и почитују Авгарјанина и осталу безаконују господу, који ријечма славе Бога а сердцем прокљатога. Ми тако стимајемо тога чоeka који тако безаконно чини: держим га у стражње коњске поткови, и ви га тако држите. А што се договарате и шалите се и мислите да је шала – упованије Божије, упованије Божије, по васем свијету те ријечи пошаљите: да се ја Турчина не бојим. Помогај, пресвјатаја Богородице, помогај, пресвјатаја Богородице, с твојом помошчи идем у твоју земљу

да видимо Јерусалим. Јест истина, нијесам све по суду учинио, а ви по томе учинисте јошт горшеје. Јесмо разумјели да сте трикрат досад слали у Орлова по двије добре персоне – то сте добро и благополучно учинили, и шта ви рече књаз и велики фелтмаш Алексије Орлов, праведнога рода и дома, и принцип књаз Георгије Долгорук, све је истина што ви кажу, и биће ви онако ка[к]о ви кажу, ма ви њима истину не исповиједате нити онако чините како њима кажете, него носите у лијевој руци правду а у десној неправду. Не ваља тако творити. Ако ли мислите како знајем, и скажу вам право: кадгођ вијећу учините, праведни је човек међу вама, све разумије што судите.

Третицеју посилају вам слугу своју Марка конте Ивелића, који је дошао с контем колунелом Петром Бјеладиновићем, кога ми је истога Орлов послао. Упитајте га, казаће ви истину, ма немојте далеко, и добро вам је шњим ако ћете поћи у армаду, боље него све што сте досада били, а мене не кћесте послушати ниједну ријеч коју ви рекох, већ сваку на шалу примисте, и велите да не могу, а виђећете оћу ли моћи с помоћи Божијом. И ако ћете шњим поћи у армаду русинску, више га од десет ура не држите тамо, него га скореје нам посилајте. Ако ћете шњим, пошљите нам једнога властелина инконито, биће ви добро и Бог вас веселио.

Издаде се ва Черницу на 6. август 1771.

9.

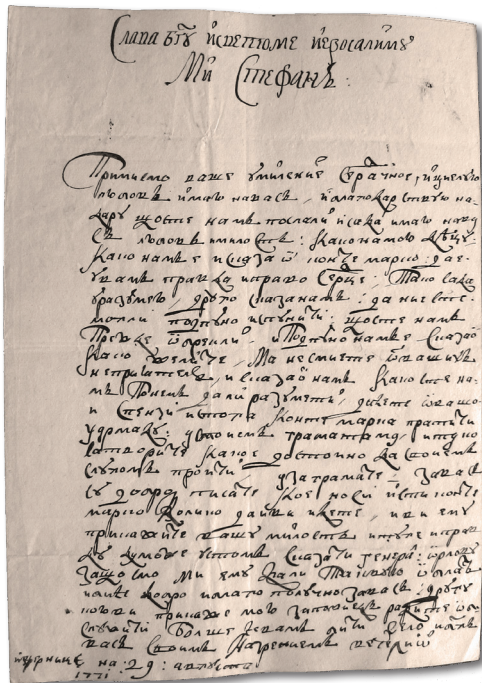
Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

29. август 1771.

Транскрипција.

Слава Богу и светоме Јеросалиму
Ми, Стефанъ

Примисмо ваше умиљеније сердечноје, и цијелују љубов имају на вас, и благодарствују на дару што сте нам послали, и сада имају на вас љубов и милост, како на моју дјецу. Како нам је и казао конте Марко, да је у вам правда и право сердце, тако сада уразумеју. Друго каза нам: да нијесте могли потпуно испунити што сте нам преже обрели, и потпуно нам је казао како желите, ма не смијете од ваших непријатеља, и казао нам како сте нам по њем дали разумјети да ћете о вашој спензи истога конте Марка пратити у армаду а својим граматама, и тако сатворите како је достојно да својим слугом проити. А за грамате за вас су добро писате, које носи исти конте Марко, колико да и ви идете. И ви јему прикажите вашу милост, и туге, и правду, да може устом сказати генерал Орлову зашто смо ми јему дали таквују област, и биће добро и благополучно за вас. Другу коју ви прикаже моју заповијед радите обслужити. Бољше ће вам бити зело, и Б[о]г вас својим назренијем веселио.

Из Цернице на 29. августа
1771.

DAD, IMG, 3335.

10.

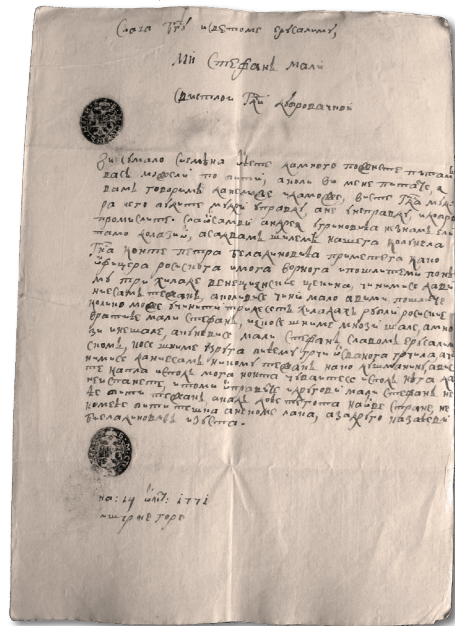
Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

11. октобар 1771.

Транскрипција.

Слава Богу и светоме Јерусалиму.
Ми, Стефан Мали
Свијетлој господи дубровачкој

Ви су мало сјемена оћете да много пожнете. Питам вас: може ли то бити? Ако ли ви мене питате, ја вам говорим да не може и да може. Ви сте господа мудра, него будите мудри у правду, а не у неправду, и добро промислите. Слао сам ви Андреја Угриновића, не знам је ли тамо долазио, а сад ви шиљем нашега колунела господина конте Петра Беладиновића. Примете га како официера росијскога и мога вернога, и пошљите ми по њему три хиљаде венецијанскије цекина. Чини ми се да ви нијесам тежак. Ако ли ви се чини мало, а ви ми пошљите колико може учинити тридесет хиљадах рубљи росијскије. Вратиће Мали Стефан, и ако се шњиме мнози шале, а мнози и не шале, а куне ви се мали Стефан славом Јерусалимском, ко се шњиме узруга биће му грчи од свакога грчила. А чини ми се да нијесам никому тежак нако душманину, а ви сте капља испод мога нокта – чувајте се испод њега да не испанете. И то ми оправите, и друго ви Мали Стефан неће бити тежак, а кад дође тегота на ове стране, некеме ће бити тешка, а некеме лака. А за друго казаће ви Бјеладиновић из уста.

(DAD. IMG, 3340.)

На 11. октобра 1771.
Из Чрне Горе

11.

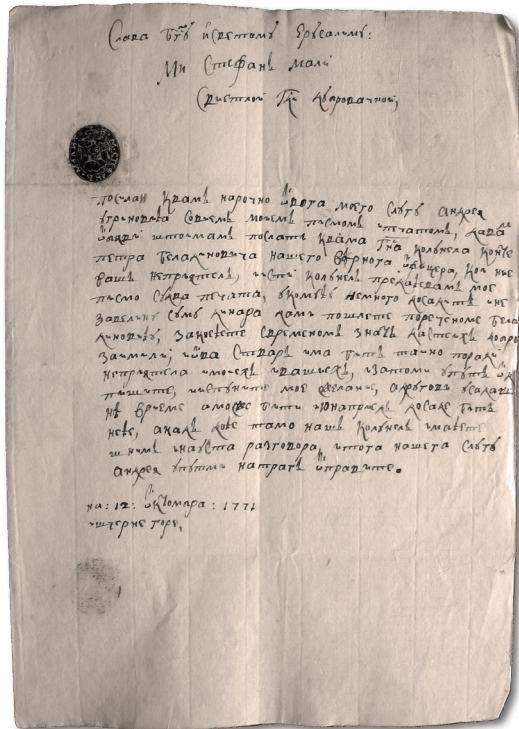
Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

12. октобар 1771.

Транскрипција.

Слава Богу и светому Јерусалиму:
Ми, Стефан Мали
Свијетлој господи дубровачкој

Посилају к вам нарочно овога мојега слугу Андреја Угриновића с овијем мојијем писмом и печатом, да вам објави што имам послат к вама господина колунела конте Петра Беладиновича, нашего вјернога официера, који није ваш непријатељ, и исти колунел предаће вам моје писмо су два печата, у ком ћу не много досадит и не за велику суму динара да ми пошљете по реченоме Беладиновићу, за које ћете с временом знат да сте их добро зајмили. И ова ствар има бити тајно поради непријатеља, и мојијех и вашијех, и зато ми у пут отпишите, и испуните моје желаније, а друго ви у садашње вријеме, а може бити и унапријед, досаде бит неће. А кад дође тамо наш колунел, имаћете шњим и на уста разговора, и тога нашега слугу Андреја у пут ми натраг оправите.

DAD, IMG, 3338.

На 12. октобра 1771.
Из Черне Горе

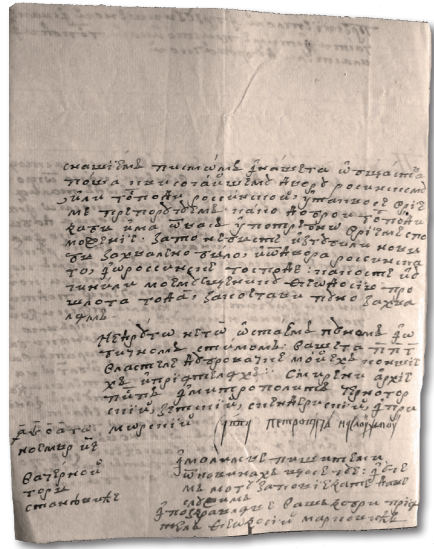
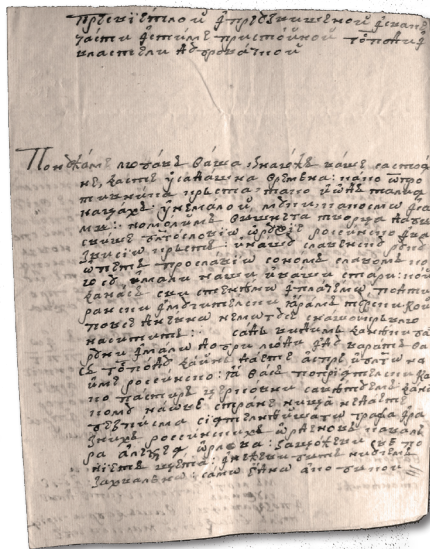
12.

Писмо архиепископа Саве дубровачкој општини

8. новембар 1771.

Транскрипција.

Пресвијетлој и преузвишеној и сваке части и стиме пристојној
господи и властели дубровачкој

DAD,IMG, 3365-66.

Понуђа ме љубав ваша, знајућ ваше састојање, да сте у садашња времена како од противника крста, тако и од Талијанаца, у немалој муки, како смо и сами. Но молим вишњега Творца да би свише благословио оружје росинско и вазвисио крст, и нашу славенску руку опет прославио с оном славом коју су имали наши и ваши стари, који данас сви стењемо и плачемо под тирански и мучитељски јарам турски, који повседневно не могу се с нашом крвљу наситит. Сад видим да неки баруни и мало добри људи иду варат вас господу да ин[=м] дајете аспре и бл[а]го на име росинско. Ја вас по пријатељски, како пастир церковни, савјетујем да никому на ове стране ништа не дајете без писма сијатељњејшаго графа и разних росинских орденон кавалера Алексеја Орлова, за[то] што ће ви све понијет штета и неће ви бити ни у чем захваљено. Само једно, ако би који с нашијем писмом и нашега обштваства поша к височајшему двору росинскому или господи росинској, у такво

се вријеме препоручујем како доброј господи да би има од вас у потребно вријеме споможеније. За то не бисте изгубили но ви би захваљено било и од двора росинскога и од росинске господе, како сте и учинили мојему свештенику Теодосију прошлога года, за којег ви пуно захваљавам.

Не друго него остајем пуном и обичном стимом вашег п[реузвишенога] г[осподства] властеле дубровачке, мојијех коншијех и пријатељах. Смирени архиепископ и митрополит черногорски, зетски, скендеријски и приморски

Сава Петровић, на службу
1771.

ноемвр[и] 8(?)
Ва Черној Гори
Стањевиће

И молим ве пишите ми о новинах што се чује и у чем могу запо-
виједајте да ве служим.

И поздравља ве ваш добри пријатељ Теодосије Марковић.

13.

Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

24. јануар 1772.

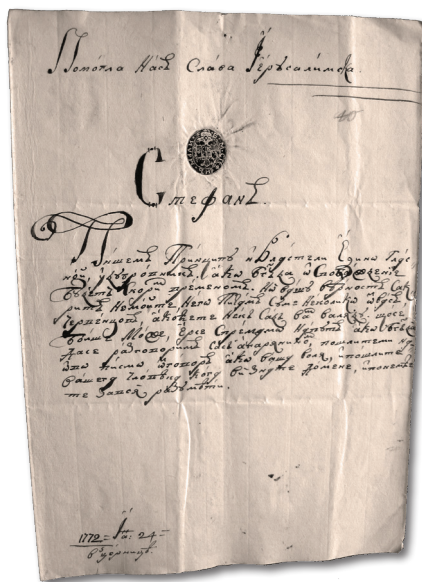
Транскрипција.

Помогла нас слава
јерусалимска
Стефан

Пишем принципу и властели јединогласној у Дубровник. Ако Бог да ослободеније будет скорим временом, но вашу вјерност сакрит немојте. Него питам суми неколико од вас червенцов, ако ћете нек сад вам ваљаду, што се бољше може. Јер се спремамо на пут, ако Бог да, да се разговорим сас Агарјанином. Пошљите ми на ово писмо одговор ако ваша воља, и пошљите вашег чловјека кога ви знате до мене, и по њем ћете за всја разумјети.

1772. јан[уар] 24.

в Цернице

DAD, IMG, 3375.

14.

Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

4. фебруар 1772.

Транскрипција.

Слава Богу и светому Јерусалиму

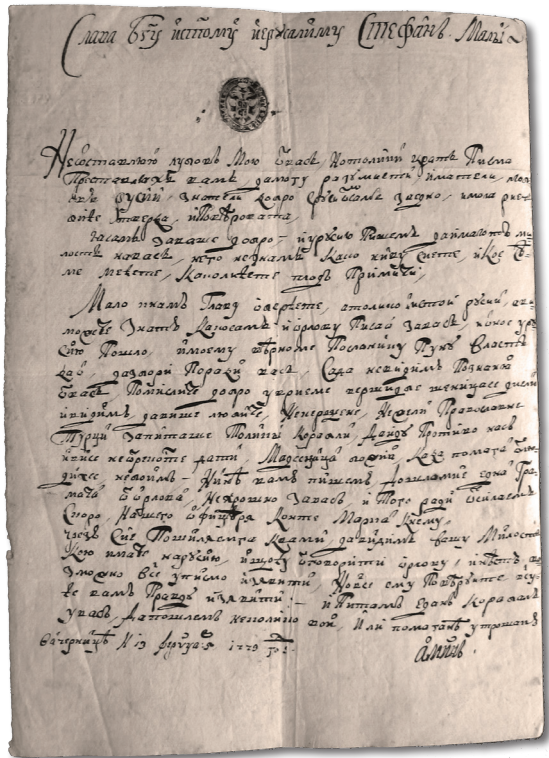
Стефан Мали

Господи дубровачкој

Не чудите се што ви без печата пишем, зашто су досле четири печата моја код вас залуду, за које се много чудим такој мудрој господи – какву сте мисао узели. И видим у вашој памети да ви је далеко срце од језика, то добро да знате да код мене не пристоји. А сад ви пишем да ми дате пет бродова армате са свијем што је од потребе, да ми повезу двије илјаде људи у армаду на боке цариградске. А за ременом имаћете патенте на ваше бродове да ви буде с миром трговати на све стране. И чини ми се да ће ви боље бити него с онијем за кога Бога молите. Ако ли ми то у пут не оправисте, кунем ви се онијем чим ви се могу највише заклети да ће ви залуду помагати они краљеви ако се у кога уздате, и да ми се неће ниједан од вас скрити, баш да ће поћи у најкрадње стране америкаanske. Сад добро промислите и који балотавате чувајте се да свакога балота не удари посред живог срца, него балотајте за своје добро унапријед, и ту ми књигу да сте у пут отписали – немојте инако учинити.

На дан 4. фебруара 1772.

Из Черне Горе

DAD, IMG, 3319.

15.

Паштровско писмо дубровачкој општини

20. мај 1772.

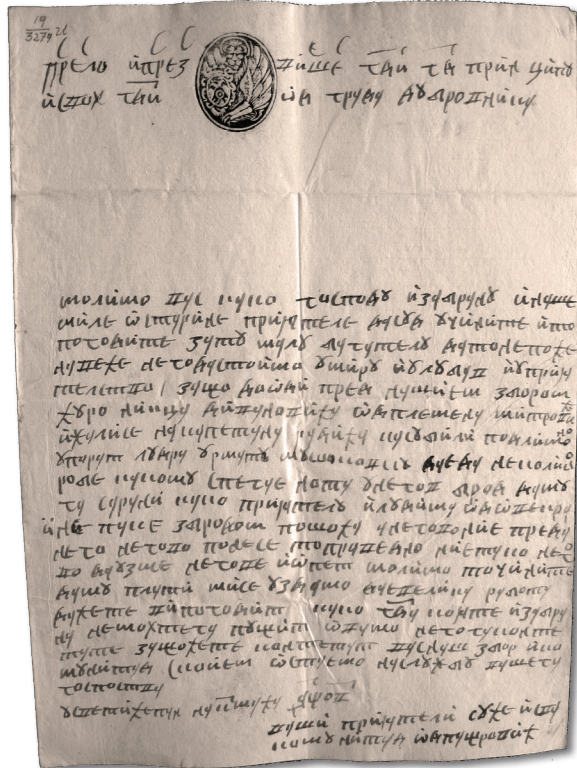
Транскрипција.

Пресвијетлој и преузвишеној господи, господину принципу и свој господи од града Дубровника

Молимо вас како господу избрану и наше миле од старине пријатеље да суд учините и то погодите за ту малу багателу, да то не пође на веће, него да стојимо у миру и у љубав и у пријатељство, за[то] што до[х]оди пред нашијем збором Ђуро Никца Дивановића од племена Митровић и жали се на капетана Радића, ка[д] су били под лимоно(?) у парат(?) лудра(?) у [а]рмату(?) мушокровку(?) да је да неколико робе, какому спегаје нота у његов брод да му га сарани како пријатељу и људима од ове крајине, пак је с бродом пошо ћа, а његово није преда, него његово понесе. То праведно није тако његово да узме негове. И опет молимо, то чините да му плати. Ми се уздамо да је велика работа да ћете ви погодит како господа која [с]те избрана. Немојте га пуштит овамо него га контета[ј]те за[то] што ћете контетат вас наш збор и комуни-тад, с којијем остајемо на службу вашег господства.

У свети Ђепан на 20. маја [=маја] 1772.

Ваши пријатељи, суђе и сва комуни-тад од Паштровић

DAD, IMG, 3356.

16.

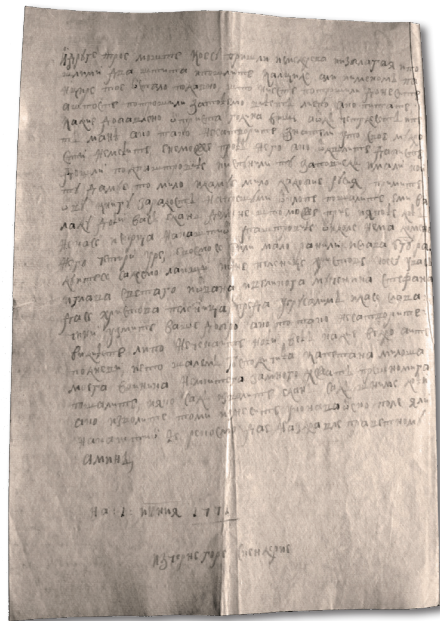
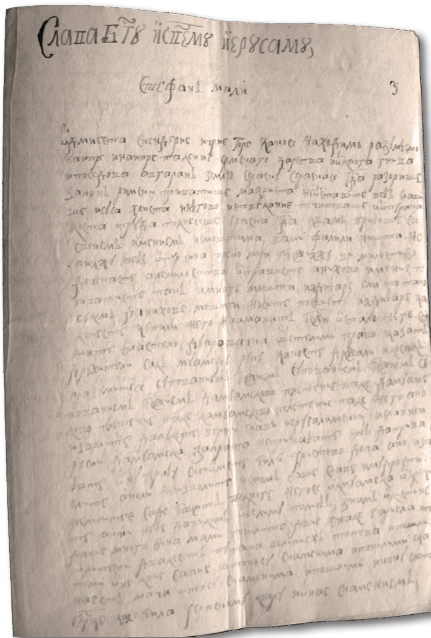
Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

2. јун 1772.

Транскрипција.

Слава Богу и светому Јерусалиму
 Стефан Мали

Од мјеста Скендерије и Чрне Горе како се находимо разумјесмо најпре и најпре паденије срмскога царства и од Бога гни[је]ва, и поседова Авгар[ј]ан земљу сербску, сербска се господа разорише, закон римски приватише, ма Христа не оставише, већ славише Исуса Христа и његово исповједаније почитоваше, и од Турака доста труда поднесо-

DAD, IMG, 3324-25.

ше. Србска господа к вам придосе са својијем именијем и с моштима, вама фалили ништа не бијаху већ од Турчина преко мора бјежијаху. Ви милостиво дочекасте, а немилостиво оправисте, а њихово именије приватисте, пак и многе мошти. Вјадифаре⁵⁹ је ли то тако судом да њихове

⁵⁹ Вјадифаре = де реците

мошти носите по свијету, вјадићаре, кад нијесте купили него на аманат Божи остало. Него слишите, властело дубровачка, оћете ли ми право казат: држите ли сад Муамеду руку како сте држали и досад? Вразумите се. С упованијем Божијим, с упованијем Божијим, с упованијем Божијим, да Муамедово плетеније паде, да Муамедово плетеније паде, да Муамедово плетеније паде. Него ако изволите да будете верни слави јерусалимској и славној Русији, да Муамеда за брата не приваћате, већ да приваћате ону браћу с којом сте били Христово доба, ако изволите. Ако ли не изволите, истом ваше славе и мудрости немојте саде бацит под ноге, него се од Муамеда одреците. Знам одистине да није много вина, ма ми пошљите двије хиљаде баријела, и пошљите ми двадесет пушака великијех топова, и пошљите ми оне двије сабје штоно су с каменима, и пошљи[те] ми једанаест мача што су с каменима, и пошљи[те] ми икону свете Богородице која је била у србском дворцу, и она је с каменијем, и друге троје моште које су пришли из Смедерева и из Благаја, и пошљи[те] ми два штита, и пошљите калциде али и именован(?) панцире. То је остало по[о]давно. Што нијесте потрошили донесите, а што сте потрошили, за то ћемо виђет лијепо ако питате кад је добављено, од триста година више а од четрдесет и пет мање. Ако тако не сатворите, знате ли, у то своје мудрости не мећите, е [= јер] не може проћ, него ако одволите да бисте дошли под Паштровиће и испунили ту заповијед. Има ли који ту да му је то мило и да му је мило да добије Русија? Примите ову књигу за радост. Напрешуми(?) оклопе пошаљите, е ми ваљаду. Дођи вас један до мене што може прије, и ако ће доћ нека се искрца на Каштио у Паштровиће – ондоле нема до мене него четири уре. Ево смо се били мало ранили, и слава Богу, радујте се, саде смо лакши. И оне пеленице Христове које су у вас, и глава светаго Јована и великога мученика Стефана, да се Христова пеленица преда у Јерусалим и да се слава чини. Узмите ваше добро. Ако то тако не сатворите видићете липо. Не чекајте ноћи, већ кад је ведро ајте по дневи. И ето, шаљем господичића, капетана Милоша, мојега војника. Немојте га за много држат прешно ми га пошаљите, и ако сад изволите један сад ш њиме доћи. Ако изволите то ми изнесите у Конаваоско поље али [=или] на Каштио, ће рекосмо. Да је наздравље праведному, амин.

На 2. јунија 1772 [?].
Из Черне Горе Скендерије

17.

Писмо Шћепана Малог дубровачкој општини

13. фебруар 1773.

Транскрипција.

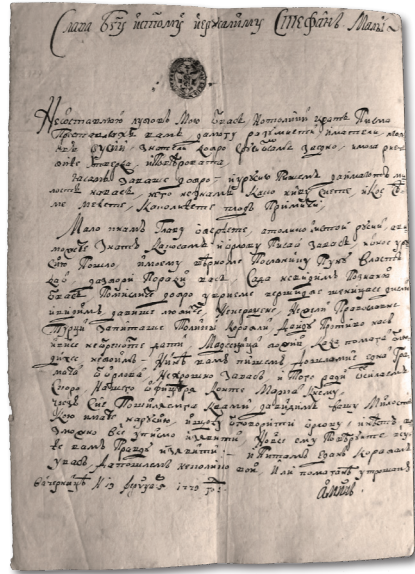
Слава Богу и светому Јерусалиму, Стефан Мали

Не остављају љубов моју од вас, но толики крат⁶⁰ писма представљах вам, да могу разумјети имате ли љубов к Русији. Знате ли добро: с Русијом сам заједно, и моја ријеч биће тврда и повјеровата.

Ја сам за ваше добро, и у Русију пишем да имајут милост на вас, него не знам како њиву сијете и које сјеме мећете, како ли ћете плод примити.

Мало к нам главу оберћете, а толико и истој Русији, а ви можете знат како сам и Орлову писао за вас, и оно је у Русију пошло, и мојему вјерноме посланику пуну власт дао да збори поради вас. Сада не видим познања од вас. Помислите добро: у вријеме вершидбе шеница се дијели. И видим да више љубите некрштене нежели⁶¹ православне. Турци запиташе толики корабљи⁶² да иду противо нас и ви се не одрекосте дати. Ма десница Божија када помага од људих се не бојим. Ниње вам пишем, дошла ми је једна грамата од Орлова, нехрошно⁶³ завас, и тога ради одсилајем скоро нашего официера конте Марка к њему. Чрез сије⁶⁴ пошилајем га к вама, да видим вашу милост коју имате на Русију, и што ћу одговорити Орлову. Њест възможно⁶⁵ все у писмо изјавити, но ви се ј[=њ]ему повјерујте, всу⁶⁶ ће вам правду изјавити. И питам један корабаль у вас, да пошљем неколико воји⁶⁷, или помагање у трошак.

Ва Чернице на 13. фебруара: 5 [?] 1773. года
амин

DAD.. IMG, 3319.

⁶⁰ Толики крат = толико пута

⁶¹ Нежели = неголи

⁶² Корабљи = бродове

⁶³ Нехрошно = није добро

⁶⁴ Чрез сије = кроз ово (овим путем, на овај начин)

⁶⁵ Њест възможно = није могуће

⁶⁶ Всу = сву

⁶⁷ воји = војника (?)

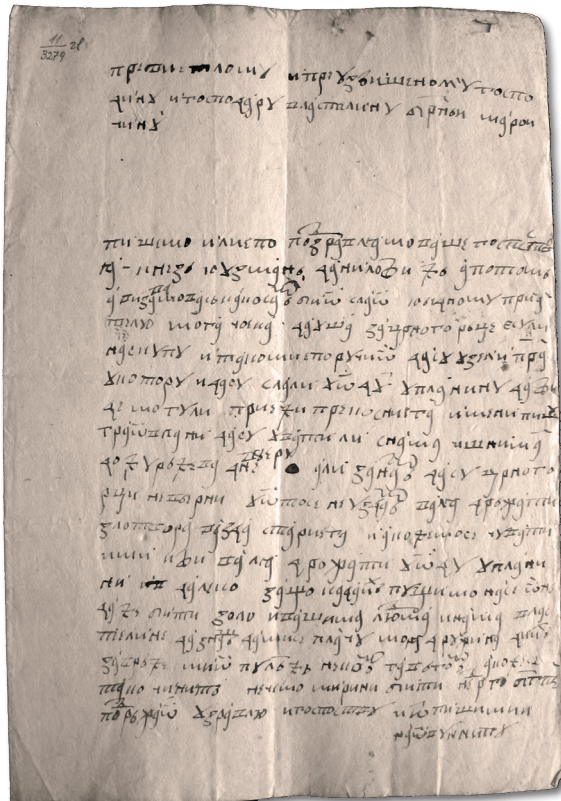
НЕДАТИРАНИ ДОКУМЕНТИ

1.

*Писмо кнеза Кузмана Даниловића властелину
Бр(е)њи Мароичину**Транскрипција.*

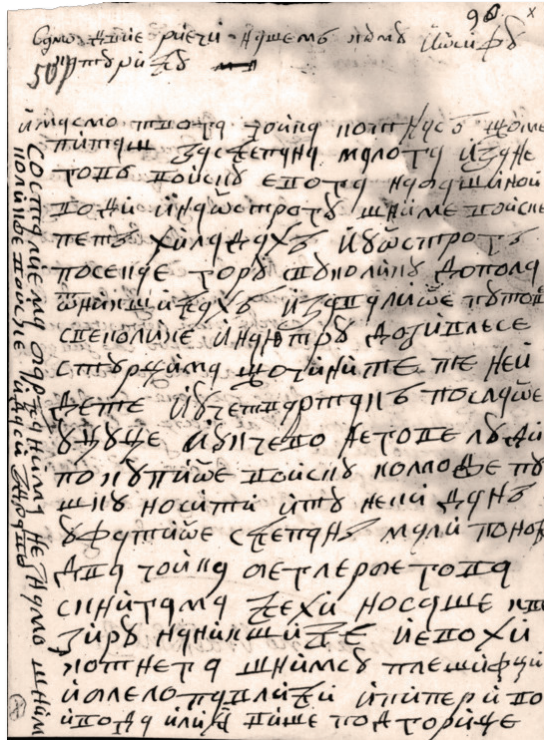
Пресвијетлому и преузвишеному господину и господару властелину Брњи Мароичину

Пишемо и лијепо поздрављамо ваше господство, ја, кнез Кузман Даниловић, а потом авизавамо [= извјештавамо] вас како сам био слао к једному пријатељу мога чоека да уша [= уходи] за Црногорце јесу ли на скупу, и тако ми је поручио: да су узели пра[х] у Котору и да су слали у[х] оду у планину да виде могу ли прећи преко снијега. И мени пишу Граовљани да су уватили с нама и шњима до Ђурђева дне вјеру, али з[а]нам да су Црногорци неврјерни, у то се не уздам, ваља држати злотора вазда старијега, и ако ћемо се чувати и ми и ви, ваља држати у[х]оду у планини далеко, за[то] што када их пуштимо на се онда ће бити з[о]ло и вашима људма и нама. Властелине, да знаш да ми се плачу [= жале] моја дружина д[а] их заврће Мијо Пулаћ(?) неком кавгом. Ако ће се тако чинит нећемо мир[и]ни бити. Не друго, Бог те подржао у з[д]рављу и господству, и отпиши ми на ову књигу.

(ДАД.. IMG.3347.

2.

Обавјештајно писмо из Котора о војним активностима
Шћепана Малог

DA, IAK, UPM, CCI, B-050)

Транскрипција.

Само двије ријечи нашему куму Јосифу Катурићу

Имасмо твога чоика код нас. Што ме питаш за Шћепана Малого и за његову војску: ево га на Башиној води и на Острогу, шћиме војске пет хиљадах, и у Острог посека је гору свуколику до пола од Никшићах и завалио је путове свеколике, и најутру дозивље се с Турцима: “Што чините те не идете?” И у четвртак послао је у Цуце и у Кчево његове људи, покупио је војску ко може пушку носити. И ту неки дан уфатио је Шћепан Мали по ноћи два чоика Беглер-бегова с књигама, ђе ји[x] носаше к везиру на Никшиће и ево ји[x] код њега. Шћим су Пљешивци и Бљелопавлићи и Пипери, војвода Илија више Подгорице с осталијема Брђанима. Не знамо шћим колико је војске. И да си здраво.

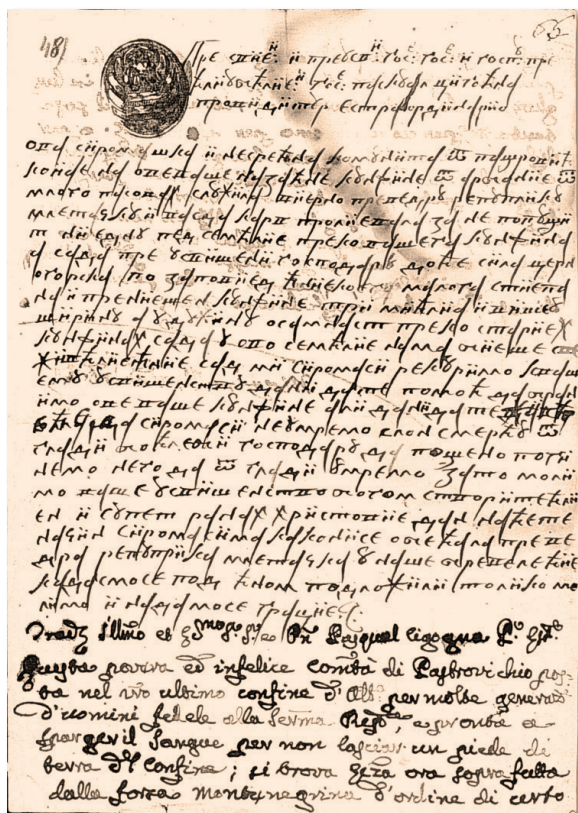
3.

Писмо из Паштровића млетачкоме провидуру

Транскрипција.

Пресвије[тли] и преузви[шени] гос[подине] гос[подине] и гос[подару]. Прељубљен[и] гос[подин] Пасквал Цигоња, провидитур естра-ordinario

Ова сиромашка и несрећна комунита од Паштровић, која је на ове ваше назане кунфине од Арбаније од много таковах служила вјерно преведру Републику млетачку и вазда крв пролијеваала за не попустит ниједну пед земље преко вашег кунфина. А сада, преузвишени господару, дође сила црногорска по заповиед[и] њекојега Малога Стјепана и пренијешен кунфине три миља и више у ширину, а у дужину осамна[е]ст преко старијех кунфинах. Сада у ово земље нама бијеше све живљење, сад ми сиромаси рекуримо к вашем узвишенству да ни дате помоћ да бранимо ове ваше кунфине, али[=или] да ни дате живље(?), да сиромаси не умремо злон[=м] смрћу од глади. Боље би, господару, да поштено погинемо него да од глади умремо. Зато молимо ваше узвишенство Богом Створитељем и су пет ранах Христовије[х] дан нађете начин сиромасима, како ни се обећала преведра Република млетачка у наше бревелеће(?), када смо се под њом подложили. Толико молимо и надамо се грације.

DA, IAK, UPM, CCI, B-048.

Dr. Radoslav Raspopović

Documents transcribed by: Jelena and Ivan Nedić

SEVERAL CYRILLIC DOCUMENTS ABOUT ŠĆEPAN MALI

Summary:

Historical science has not been able to provide the answer to the question of who the person that appeared by the name of Šćepan Mali in Montenegro in 1767, and introduced himself as the Russian Tsar Peter III, was. This paper is but an attempt to maintain the necessary level of scientific relevance and interest in finding the answer to this question, primarily on the basis of further archival research. An important step forward in such scientific elucidation of this problem would be to answer the question of whether there were any, or rather, which were the political entities that could have been behind his self-proclaimed introduction to Montenegro. Given the results he achieved during his seven-year “rule” in Montenegro, both internally and internationally, it is unlikely that he could have been an unassuming tramp or vagabond. A number of documents published in this paper could pose an incentive for considerations in that direction. Such considerations also characterise the approach of the author of this paper.